This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

DR
2007
.A78

A 771,898

ЈАВНА ПОЛИТИЧКА ИСПОВЕСТ

Косте Арсенијевића

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES

Towarzyszowi
Janu Z. Uzejthrie,
nazewnikowi [illegible].

12. Abzum 1898.
Oebyg.

Stucay.

Arsenijević, K.

ЈАВНА ПОЛИТИЧКА ИСПОВЕСТ

Косте Арсенијевића

—

....„Јер је крвца из земље проврела, —
„Земан дође, — ваља војевати“....

(ОВА ЈЕ КЊИГА ИЗАЗВАНА У ЛИЧНОЈ ПОЛЕМИЦИ ОД Г.Г. Х. И Ј.; Г.Г. Ј. Б., П. Г., А. И М. ИТ.Д.)

САДРЖАЈ:

Циљ ове књиге. — Увод. — Књижевници и фарисеји. — Калемегдан и шетње по њему — Борба за напредак и успеси у тој борби. — Ко су *прави* реакционари и консервативци у политици? — Стамбол капија. — Браћа — небраћа. — Већина и мањина. — Уставност. Устав од 1888 године и његови *прави* упропаститељи. — У место завршетка — Опроштај с књигом.

СВЕСКА ПРВА

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА ПЕТРА К. ТАНАСКОВИЋА — 963
1898.

DR
2007
.A78

На петој страни погрешно су изишли у садржају ове свеске одељци „Радикализам и радикали. — Идемо ли напред или натраг? и свршетак.“ —

Та три одељка остала су за другу свеску.

Моле се читаоци да ово имају на уму.

У исто време моле се да поједине погрешке штампарске поправе.

Писац.

1462401-235 ✓

Књигу сам морао поделити на свеске, јер сам увећао садржину њезину, са неколико нових одељака, које нисам објавио у претплатном позиву.

А то сам учинио услед најновијега закона о штампи, који ми је прилично отежао овај посао.

Изазван и решен: да на мучном, али часном мегдану до последње капи крви истрајем, ја ћу бранити своја уверења смело и отворено, не осврћући се ни на шта.

Ја сам стављен у положај једног фотографа, који снима различне појаве. Преда ме је данас једна велика политичка странка у Србији, која се зове Народна Радикална Странка.

Ја ту странку снимам, а при снимању дуго сам је гледао и посматрао, и старао се искрено, да је што верније и истинитије насликам. Ја нисам крив, ако је та странка при снимању погрешно стала преда ме. Ја сам јој давно говорио и саветовао, да лепо и правилно стане. Ако је она доиста правилно стала, па сам ја учинио омашку при снимању, нека то критичари и знанци јавно кажу и докажу, па ћу радо слику корегирати — у другој свесци.

Ако је слика испала лепа за то, што је доиста лепа, томе ја нисам крив. А ако је испала ружна, што је доиста таква, онда „не кривите огледало што је лице ружно,“ како вели једна руска, мудра пословица. Сликар није крив, што слика испадне онака, каква је. А и при најбољој пажњи фотографа слика може испасти блеђа или црња. Ја сам се, верујте ми! — старао да слика не испадне црња, него што је....

Сви они, који су читали мој спис „Великашка борба у Србији,“ треба да прочитају и ову књигу, јер је она у неколико наставак великашке борбе.

ЈАВНА ПОЛИТИЧКА ИСПОВЕСТ

КОСТЕ АРСЕНИЈЕВИЋА

(Ова је књига изазвана у личној полемици од г. г. Х. и Ј.; г. г. Ј. Б П. Г., А М, итд.)

Увод. — Књижевници и фарисеји. — Калеметнан и шетња по њему. — Борба за напредак и успеси у тој борби. — Ко су прави реакционари и конзервативци у политици? — Стамбол капија. — Браћа не браћа. — Већина и мањина. — Уставност. Устав од 1888. године и његови упропа-ститељи. — Радикализам и Радикали. — Идемо ли напред или натраг? — Свршетак.

„Да живи истина — макар свет пропао!“

Више пута, без датог вам повода од моје стране, ви сте почињали са мном разговор о политици, о нашим партијама и о разним политичким величинама.

Ви ћете признати у души, да сам ја увек избегавао да о томе говорим, а знате од прилике и за што сам избегавао. Али и ако сам ја избегавао да говорим о ономе, што ми је непријатно и досадно ви сте ме изазивали и старали се да чујете моје мишљење о овој или оној партији политичкој; о овим или оним партијским величинама нашим; о њиховом држању у извесним приликама, па и о њиховом карактеру или преданости њиховим „начелима“.

И док сте с једне стране нападали и осуђивали с највећом страшћу две наше политичке странке, дотле сте обожавали трећу странку, која је, по вашем мишљењу, једина позвана и могућна, да спасе Србију и Српство од разних несрећа, које нас све даве. Ја сам вас често задржавао и од једног и од другог: нити сам вам одобравао да једне нападате онако страсно, нити да друге обожавате онако млого....

И ви и многи моји знанци јетко ми пребацујете у разговору, да ја имам неке особите назоре у политици, да сам једностран и неки чудноват особењак, с којим се не може ни разговарати, ни радити заједнички. Ја радо признајем разлику између мене и вас, и многих мојих знанаца, али та разлика је у овоме: ја не шпекулишем, нити хоћу да шпекулишем са својим политичким идеалима. Ја немам противу обичне трговине и шпекулације ништа, па ма какве категорије она била. Данас је доба шпекулације и трговине: друштвено је уређење такво, и мени било право или не право, ја *морам* да му се покорим, јер немам силе да га измеиим. Али једно чему ја не морам и нећу да се покорим, то је ово: ја сам велики противник свију оних, који воде шпекулацију и трговину са светлим политичким идеалима: са оним идејалима, за чије се остварење боре и жртвују у просвећеном свету млоги племенити умови кроз цео живот, са оним идејалима, који могу човештву колико толико ублажити беде и несреће, које оно има

да издржи у овоме прелазном животу. Не могу да се сложим са онима, који се у јавности — пером и говором — истичу као спаситељи друштвени, као поборници и мученици за народно добро, као заштитници сиротиње, — а *делима* својим показују своју крајњу себичност и алапљивост, и чине највеће неправде и зло томе јадноме свету...

Ето, у томе ми не можемо да се сложимо, јер код вас су величине они, који лепо пишу и говоре, а код мене са свим противно: ја сам давно престао да водим рачуна и да верујем онима, који лепо пишу и проповедају, него гледам: шта и како они раде у њиховом приватном животу; како се опходе према својим ближњима; како и колико у приватном животу одржавају оне принципе, које заступају у политици; гледам, дакле, *на њихова стварна дела.* Разне политичке програме и теорије о усрећењу људи, ја могу да читам, кад сам залудан, јер они и јесу за залудне људе. Могу ми се извесни програми и допадати, као што ми се допадају и извесне песме; могу *желити* да се ти програми о срећи људској и у живот примене, али ја никако не губим из вида, да они људи, који *истински* оће маси да користе и да послуже напретку једнога друштва, — да ти људи морају имати и доста памети и доста самопрегоревања и човекољубља, па тек онда да имају права на наше признање и нашу захвалност.

У томе је та велика разлика између мене и вас, и многих мојих знанаца, због које смо ми до-

шли у сукоб, који је испао и за мене и за вас непријатно, и због које сте ме ви *изазвали*, да јавно говорим о свему ономе, што смо у пријатељском кругу, кад ладније, кад ватреније претресали. Мислили сте, да ћу се ја уплашити од ваших (обожајемих) политичких пријатеља, па сте ми с неком гордошћу довикнули: за што не пишем јавно о томе и онако, како с вама разговарам?!

Ја немам обичај да будем јунак, али тако исто ни последња кукавица. *Обећах* вам да ћу јавно и опширније говорити о свему ономе, што смо кад кад говорили, и ја, ево своју реч искупљујем. Како ће се то вама допасти и шта ћу ја после тога повући, то је друга ствар. Једно што с правом од вас захтевам, то је: да ове редове с пажњом и стрпљењем прочитате, јер их није лако било ни мени писати. — Ја сам вам толико пута говорио да не волем да пишем, јер ми писање јако шкоди....

После ове напомене и јавнога разговора с вама, имате реч ви или ваши политички пријатељи....

Почећемо мало из даље.

I.

Књижевници и фарисеји

Књижевници и фарисеји, уклањајте ми се с пута!

Исус Христос.

Скоро ће се навршити две хиљаде година од како се појавио Исус Христос са својом науком, којом је учио свет: *љубави, једнакости, братству и слободи*, а због које је и умр'о једном необично мученичком смрћу — *распећем на крст.*

За ту, његову науку, проливено је море племените људске крви, пострадало је милијунима људских живота, страда и страдаће и у будуће многе наивне и честите душе, па и преко свега тога данас би се могло слободно рећи: кад би Христос устао из гроба, он би се ужаснуо од светскога неваљалства, себичности и грабежи; потражио Јуде и замолио их сам, да га опет уморе мученичком смрћу, да не гледа данас, после тотолико векова, већа чуда на земљи, него што их је оставио пре хиљаду и осам стотина деведесет и осам година. Запиштао би од бола, кад би видио како је само хришћанство, које је он основао и због кога је на крст распет — *не хришћанско* и не благодарно овоме Бого-човеку. Јер и ако је сада хришћанство веома многобројно распро-

страњено, оно ипак ни из далека није усвојило и увело у живот науку његову, нити се својим животом и добрим делима њему приближило.

Колико има данас људи, колико хришћана, који се истински придржавају у животу Христове науке? Погледајмо само на свештенички сталеж, на те „слуге божјега олтара“, па ћемо видити, колико се свет приближио науци свога великога учитеља и мученика, кога формално толико слави и хвали; за којим тако млого жали, оплакује га и цени.... А шта тек да се каже за нас остале смртне, који немамо среће звати се „слуге божјега олтара“ и проповедници науке његове?!

Где је, збиља, и из далека остварена Христова наука, тај идејал човечанства, са којим хришћански свет толико парадира — после толико векова?

Колико има нас, смртних, који својим ближњима и из далека указујемо помоћ онако и оно-лико, са оном љубављу и искреношћу, како је Христос проповедао. на чему је он радио, због чега је и умр'о онако мученичком смрћу?

Колико је свештеника, колико књижевника и новинара. тих проповедника Христове науке у данашњем просвећеном свету и веку, који истински раде на остварењу науке Христове?

Како заступају и како се у своме приватноме животу држе Христове науке сами свештеници? Да ли они деле својим ближњима оно, што имају; да ли они раде и живе онако, како би се одужили своме великоме учитељу, чији су

следбеници? Не греше ли и они, упоредо са најобичнијим светом, не старају ли се како ће са што мање труда — што више новаца имати? Колико има данас тих слугу „божјега олтара“, који разумеју значај Христове науке, проповедају је другима, живе и жртвују се за њу; жртвују своје личне угодности, чинећи добра своме „залуталом стаду“; дајући жива примера, да живе у миру, љубави, слози, једнакости и братсву?... Није ли приличан број њих, који остављају цркву, терајући политику, цепајући своје и иначе „залутало стадо“ на разне таборе, — из партије у партију, из заваде у заваду, из заблуде у заблуду?...

Нисмо ли зар у сред Београда имали прилике да видимо, како се свештеник свађа при погребу, са породицом умрлога, не хтејући да иде даљнијом улицом, јер треба више да му се плати? Није ли било свађе у сред спровода мртвачкога, па долазило и до боја између свештеника — слуге божјега олтара! — и нас, мирјана, цигло због два динара?..

А шта да се каже о књижевницима и новинарима, тим општим учитељима, тим апостолима љубави, братства, слободе, једнакости, тим заштитницима и заточницима правде и напретка друштвеног?

О, па и ту, на жалост, нема баш много чега похвалнога да се каже!

Књижевници и новинари играју данас у друштву, с малим изузетком, врло жалосну улогу. Ко-

народу, јер сматрају да је и у књижевности слободно трговати и шпекулисати и на најзеленашкије начине, и ако баш они сами пишу противу зеленаша и кајишара!...

О, када би се данас велики Учитељ понова јавио — како би се на његову појаву уклањале у мишије рупе силне гомиле хришћанских свештеника, књижевника и новинара или би, што је још вероватније, потрчали Јудама у наручје и с њима заједно подвикнули: „*Расини га, расини!*“... пружајући руку на сина Божјег, за којим тако лију крокодилске сузе, чије име формално прослављају, — певајући сваке године безбројне химне и оде, на *осам* разних гласова, о страдању и мученичкој смрти његовој....

Данас би Христос још с већим правом и очајањем морао довикнути млогим *хришћанским* књижевницима и новинарима:

Књижевници и фарисеји, — уклањајте ми се с пута!....

II

Калемегдан и шетње по њему.

Ви познајете парк калемегдански и радо шетате по њему? У истини, калемегдански парк је дивно уређен, на величанственом је положају, и за изглед и шетње једна необична лепота, тако, да нам странци много на њему завиде!

Али у томе парку калемегданском има нешто, чега треба да се често сећамо!

Тај Калемегдан виђао је ужасне призоре.... слушао очајне јауке рањеника и умирућих.... гледао необична пожртвовања и патње, које су наши дедови и оцеви претрпели у тешким борбама — *за веру и слободу!*

Ту, у парку калемегданском, у коме ми уживамо слушајући валцере, кадриле, мазур, полке, и друге неке, често врло досадне *немачке**) ко-

*) Ја не мрзим стране комаде; не мрзим ни немачке комаде. Има их које веома радо слушам. Али ово што раде капелници наше војне музике, прелази доиста, сваку меру непажње према нашим, *српским* осећајима. Њима се допадају извесни немачки комади, и њих баш као за инат протежирају, не осврћући се на то, да ли се они и нама допадају. А то није ни лепо, ни право, ни каваљерски. Србин, који дође из унутрашњости и слуша концерат наше војне музике, мора се упитати:

маде, (које нам, на жалост, свира *сриска* војена музика!). У парку, по коме ми шећемо, упознајемо се, заљубљујемо, па постајемо и своји, опоменимо се још нечега!

Тај Калемегдан препун је костију и крви српских не обичних мученика и јунака, који се у почетку овога века борише *за слободу Србије*, којима нека је хвала и слава док је света и века!

Чиме ми, збиља, одужујемо тај велики дуг, нашим великим претцима?... Колико ли нас има, који са пожртвовањем и смишљено радимо, да ову земљу подигнемо, проширимо и увеличамо? Та ми не само да не радимо нити се старамо да што год урадимо, него још сметамо и онима, који истински раде и који би могли што да ураде, само да их ми оставимо на миру. Ми им сметамо, па се још бацамо блатом на њих, за њихове неуспехе, које једва чекамо и дочекујемо!

Ми мислимо да нашим претцима враћамо велики дуг тиме, што смо се скоро *сви* бацили на политику, и ако је код нас једва стотину људи, који разуму шта је политика; тиме, што радикалишемо, либералишемо и т. д. и т. д.

да ли је он у Београду, или негде ван Србије? Јер мора да чује по неколико страних комада, док не чује један српски комад из таковваног „потпури“, па и то је измењено у млогоме и дотерано по туђински. Шта ли би казали пак наши стари, кад би устали из гробова и чули у место српске, некакве „швапске комаде и арије у сред *сриске* престонице? Надлежни би требали о овоме да размисле мало боље.

А то је све једна празна ларма и сметња истинскоме послу, јер се земље не одржавају и не подижу данас политизирањем, партијским завадама и теревенкама, него *радом*, *пуним пожртвовања*, *памети и преданости*. Великим државама и народима шкоде галаме и страсна политизирања, а нас мале, са свију страна опкољене непријатељима, могу да упропасте и упропастиће, ако се благовремено не тргнемо са погрешних путева, по којима, за несрећу нашу, тако вредно и журно идемо; ако се не отресемо крајњег немара, грабежи око власти и крајњих шпекулација бар онде, где опште добро захтева заједничкога рада и пожртвовања. Јаук нам после неће помоћи, јер ће бити сувише доцкан.

Погледајмо само у каквом нам је положају Отаџбина! Нас је опколила са свију страна и хала и врана; за ово парче земље грабе се и знани и незнани, и непријатељи, па чак и пријатељи. Нама свима треба да издржимо мучну борбу, па да очувамо нашу отаџбину и да је подигнемо на ону висину, на коју су је почели подизати наши славни претци, а ми као да се све више старамо да ништа не урадимо, а тако радо парадирамо патриотизмом*) и „борбом за напредак народа, Србије и Српства“!

---

*) Овај јадни *патриотизам* довеле су неке Јуде са запада, и отпочеле овде с њим једну жалосну игру. Коме год што није право, он дохвати њега и преже га на мученички посао за своје ћефове. Није патриотизам

Г-ђе Х. и Ј.! — И ви се често хвалишете патриотизмом, радикалисањем, љубављу према Србији и Српству, и жељама за опште добро.

Јесте ли ви, доиста, вољни да се одужите оним великим жртвама, које поднеше наши предци за слободу Србије, који је ослободише; ослободише и Калемегдан од Турака и оставише нам да слободно по њему шетамо и уживамо? Оћете ли да послужите и вашем патриотизму и вашем радикализму *искрено?* Онда мало мање празнога политизирања, мало мање и шетња по Калемегдану, а мало више рада у кући и око своје деце, јер она ваша јадна стара слушкиња, која служи за веома малу плату, превија се често од терета, радећи и дању и ноћу и оне послове, које би баш ви, као добре мајке и добре домаћице, *требале* да радите. Грехота је размећати се патриотизмом, радикализмом и љубављу према сиротињи, а бити у ствари веома суров и бездушан према онима, који по својој несрећи, морају да нас служе.

А ти, М., ти С. и остала господо: оћете ли и ви да се одужите својим „патриотским осећа-

---

боље среће ни на западу, у своме родном месту, али код нас је, сиромах, сасвим настрадао. Ми сви оћемо да радимо и да урадимо за свој народ и отаџбину, али то прескупо плаћа патриотизам, ни крив ни дужан. Недавно га је неки Павле (један од оних што се „боре за свесрпску мисао") тако немилостиво давио, да је и Богу било плакати. А сирома патриотизам није нам ништа крив, што смо ми политичка дечурлија, која, не знајући шта раде, даве њега; он има свој тежи и племенитији посао, него што је шкрабање и свађа по новинама.

јима“, своме радикализму и народу, кога тако у полемици често потржете?... Онда и ви мало мање празнога политизирања; мање „брига за народ и његово добро“, као и шетња по Калемегдану, а мало више штудије и озбиљнога рада. Мало боље плаћајте своје млађе, мало их мање оптерећавајте послом, јер и они требају одмора, и они су од крви и меса, и они имају душу.... И патриотизам и радикализам траже да будемо човечни и нежни према онима, који нас служе. Нисам ли се морао с вама често препирати, што сте према млађима немилостиви и сурови?...

* * *

Да! Калемегдан је био некада поприште крваве борбе наших предака — за слободу Србије, а данас је дивно шеталиште.

Сећајмо се оних страховитих дана, и одужујмо се, по могућности пожртвовањем и часним радом нашим светлим претцима!...

III.

Борба за напредак друштвени и успеси у тој борби.

Друштвени је напредак веома спор.

Национални и социјални преображаји у једноме народу не врше се тако лако, као што их лако пишу у својим програмима наши мудри политичари и реформатори, или како што би смо ми хтели и желели. Онај вечити закон, који влада целокупним животом, не води баш ни мало рачуна о нашим жељама и тежњама Њега се ништа не тиче ни наша сиротиња, ни наше богаство; ни наше беде, ни наши уздаси; нити га се тичу наши теоријски и слободоумни планови и програми. Узалуд ћемо ми те програме целога живота проповедати, — за њих се речима борити; за њих бити гоњени, хапшени и пушкарани, како појединци, тако и сви. Можемо ми слободно и журити и јурити улицама, грувати се у прса и у главу, чупати косе и ломити вратове јурећи; дизати буне и револуције сваки дан, проливати силну крв, да напредак што пре извојујемо, — онај закон остаће и глув и нем према свему томе. Он има своју неумоливу силу, коју ми кад покушамо да прегазимо, можемо само да шкодимо себи, јер смо далеко слабији од њега.

Пред тим непобитним фактом ми се морамо *покорити* и одмеравати своје кораке при своме путу ка напретку, у колико год можемо и умемо, јер јурећи нагло, лако нам се може догодити да поломимо ноге и вратове и да будемо принуђени далеко у назад да се враћамо — болни и разломљени, и да изгубимо и оно, што смо дотле имали.

Да! *Напредак тражи свестан и умешан рад, тражи вредноћу и преданост раду*, којим хоћемо да се користимо, тражи силу знања и пожртвовања, па да циљ постигнемо мало по мало. Силни су векови пројурили, милијунима живота страдало је и угинуло пре времена, мислећи и радећи дању и ноћу, док се дошло до овог културног ступња и тековина, које данас ми уживамо.

Знање и трудан рад — то су покретачи напретка и једини моћни чиниоци у борби за живот и опстанак једнога народа или човечанства. Празне жеље, одушевлења и лутања ту ништа не помажу.

Као год што један добар архитекта *мора* тачно да прорачуна шта му све треба да једну грађевину подигне; да зна колико му треба: цигаља, креча, песка и осталога материјала, па да се у цени не превари; колико пак радних снага и часова рада, па да извесну грађевину у уречено време преда готову сопственику; као год што један добар лекар мора тачно да испита и сазна болест свога пацијента, па тек онда да може радити успешно на спасењу његовом, (ако је болест

таква да се може преболети); као год што један добар војсковођа мора познавати снагу свога непријатеља, снагу и расположење своје војске, употребити и згодан тренутак, па да постигне успех, — тако исто, и још више, *мора* један прави реформатор и политичар, који оће да поведе масу народа у борбу за извесну добит — за национални и социјални преображај; реформатор, који ствара један нов, политички програм — мора добро да позна и проучи свет, у коме је; да испита ступањ његовога образовања и васпитања. његова умна и душевна својства; да сазна његово одушевљење и преданост послу, на који мисли да га поведе; па кад све то сазна и према томе прорачуна — шта је све *могуће остварити и применити у живот* у даним приликама, тада тек може да изнесе свој програм и да позове борце на заједнички рад.

Има, доиста, прилика, у којима се врше велики преображаји у народу и без ових предрачуна и рачуна. али су те прилике врло ретке. И тада морају да се створе многи нужни услови, да се роде и нађу и ђенијални људи умом и срцем, који ће у мучним приликама и умети и хтети да уложе све своје силе, који ће руководити целим покретом друштвеним, па да се постигне успех и остваре жеље и тежње, корисне за један народ.

Али као год што су ретке прилике и услови, у којима се може успешно извојевати национални или социјални преображај у једном народу, тако

исто су ретки и ђенијални људи, који ће у даним моментима, умети и хтети уложити све што је потребно, те да постигну успехе. Векови једва избацују по кога ђенијалног човека.

Ми имамо за ово примера у нашој најновијој историји, у почетку овога века, у ослобођењу Србије од Турака.

Да није било једнога ђенијалнога Карађорђа, који ће отпочети дело ослобођења, и једнога ђенијалнога Милоша Обреновића, који ће то дело наставити и довршити, питање је: да ли ми не би и данас били турско робље?

Карађорђе је отпочео велико дело народнога ослобођења, борио се годинама, и најзад отишао из Србије, оставивши је у најочајнијем стању.

Мислите ли да је Карађорђе из кукавичлука оставио Србију? Не, овај ђенијални човек и срцем и умом, није отишао из Србије — да спасе своју главу. То је грех и помислити. Он није могао отићи без великих и неодољивих узрока из своје земље онда, кад је за њу настало једно страшно доба. Он је *морао* отићи из Србије или га је морало нестати, па да дело народнога ослобођења буде довршено. Јер он је био већ свој посао свршио. Даљи његов опстанак ко зна да ли не би у многоме сметао, да се започети посао доврши? У тешким и мучним борбама кроз толико година, Карађорђе, природно, морао је малаксати и умно и душевно, и његове моћи биле су већ

истрошене за даљи, успешан рад. Потребно је било да се он *уклони* ма како, да би се могао истаћи други, свежији ум и дух, пун снаге, воље и присебности, те да започети посао доврши.

Ту се јавио Милош, преко потребан, како по својим војничким способностима, тако и по свом карактеру, јер док је Карађорђе био ђенијалан војник и стратег, дотле је Милош био и војник и државник, који је умео нешто војним победама, нешто својим карактером и вештим држањем, да експлоатише све прилике, у којима је, те да циљ постигне.

Тако су два великана српска, са маленом снагом, у борби противу силне турске царевине, постигли један огроман успех — извршили дело ослобођења Србије од Турака!

То су, ти, ванредни и значајни моменти, у историји оних вечитих закона, који владају целокупним чевечанством; значајни у историји националног или социјалног преображаја једнога народа, — али се они и врло ретко јављају!

Други пример, који ћемо овде навести, већ нам не даје тако повољне резултате.

Скоро у оно исто доба, када се у Србији отпочела велика и крвава борба за ослобођење Србије од Турака, водила се је борба на западу, у великој Француској, за материјално и умно ослобођење народа испод спахијског ропства, тако званог феудалног система, који је тада владао у Француској.

У Француској је народ био подељен на две класе: класа огромних богаташа, госпоштине и спахија, и друга класа — сељачки и земљораднички сталеж, који је радио спахијске земље као бедна раја — робље спахијско. Противу тога државног и друштвеног система. устали су у литератури и штампи највећи умови у Француској. Они су тражили крај томе систему, који народ француски понижава до скота; крај ономе систему, у коме имућна, нерадна класа, плива у разврату и раскоши, док *радни* народ издире вечито, тешко цвилећи и проклињући дан рођења свога.

Резултат огромнога и јавног и тајног агитовања свију противника *тога* система, донео је Француској ону страховиту револуцију, у којој је силна крв истрошена. у којој је изгинуо цвет француске интелигенције тога доба, — дављен, мучен гилотиниран*) и убијан на страховити начин. И сам владалац, Лудвик XVI. гилотиниран је и пао као жртва те револуције. . . .

Па и покрај свију тих огромних жртава, резултат није испао ни из далека онакав, какав су очекивали и желели покретачи и велики мислиоци француски. *Једнакост економска и политичка* још и данас, у Француској, као и свуда у свету, није ни приближно постигиута, и ко зна да ли ће се

---

*) Гилотиња је справа, нарочито направљена, на којој се одсецају главе онима, који су на смрт осуђени.

те лепе жеље и планови најплеменитијих људи у човечанству икада остварити.

Француски сељак, истина, „ослобођен“ је спахијскога ропства; он је сада „слободан грађанин“, који чак бира себи и посланике за парламенат; он се ослободио формалнога ропства у неколико, али се није ослободио мучнога и прекомернога рада; није се ослободио суровости немаштине, голотиње и сиротиње. Њему је и данас сва слобода у формама, а кад боље завирите у те форме и те слободе, наћи ћете, да он највећу слободу ужива у томе, што ће му се врло мало помоћи да умре *слободно* од глади онда, када му природне непогоде упропасте и униште плодове, које је спремао за се и за друге.

А колико хиљада занатлија и фабричних раденика сваке године гладује и страда са својим породицама, немајући хлеба, трпећи голотињу, зиму и необичне беде и несреће, — и то баш у оној Француској, у којој је револуција однела стотине хиљада живота, не би ли се постигла: *једнакост, братство, слобода!*

И француска комуна 1871. године прогутала је на стотине хиљада живота, који су, користећи се победама немачким над Француском, устали да сруше капитализам и капиталисте и да створе радничку државу. У тој цељи водила се крвава и страховита борба између постојећег државног система с једне и сиротиње и радничког сталежа с друге стране. Париз је био препун лешина

и крви: људи, жена и деце невине, препун очајне сиротиње, која је с правом тражила, да сруши онај систем државни, у коме раднички и сиротињски свет живи једним скотским животом, гледајући како богаташи и госпоштина ужива мучне плодове његова рада. Али и све те тако оправдане жеље и тежње сиротињске, и поред оне праведне и мученичке борбе за бољи живот, као и силна крв која је тада проливена, — сарањена је за „далека нека поколења“....

Ето, ти примери нека вас колико толико увере, како се тешко постижу успеси у борби за напредак друштвени, — и поред свију наших ватрених жеља, борбе, па и проливања крви...

За што је то тако тешко? — питате ви. Питајте оне неумитне законе, који владају целокупним човечанством, и они ће остати и глуви и неми, јер се њих та питања ништа не тичу.

А ја бих вам могао само толико казати: да је човечанство још у великој тами; да је огромна маса човечанства, по својим умним и душевним својствима, и сувише далеко заостала и неспособна да појми и да се покори великим идеалима *братства*, *једнакости и слободе*, за које се боре и страдају идеални људи нашега доба. Почните да мислите од себе и у себи, па ће вам ово, што говорим, бити и сувише јасно и сувише убедљиво. Јер пошто би ви, на пример, пристали, да ваше слуге и слушкиње седе за једним столом с вама, да иду заједно у шетњу руку под руку с

вама; да уживају сва она „права и слободе“, *у вашој кући*, које и ви уживате; да буду једнаки у свему с вама? А они су, видите, људи као и ви, и они желе, да што угодније и лепше проживе, — па што им ви то не дозвољавате?..

Видите ли како је човечанство далеко још од оних светлих идеала, за које се истински боре племенити људи, а са којима воде срамну трговину, многи филистри и лажни спаситељи народа!

Да! Или ће се морати рађати неки нов, друкчији свет, или од наших високих идеала никада ништа бити неће. Ми ћемо само о њима сањати и приповедати, лагати и себе и друге!

После овога можемо прећи на питање: ко су прави реакционари и конзервативци у политици?

IV.

Ко су прави реакционари и конзервативци у политици?

Два су правца, којима људи иду како у приватном, тако и у јавном, политичком животу.

Један је частан и човечан, али и пун невоља и горчина; други је нечастан и нечовечан, али је далеко лакши и угоднији.

Свачији живот тражи олакшице и угодности, само што има људи, који до тих олакшица желе да дођу часнијим и човечнијим путем, не чинећи зло и штете другим људима, а има их, који се ни мало не обзиру на то, какве ће несреће и зло учинити својим ближњима, колико шкодити својој околини — својом бездушношћу и себичношћу.

Они први, то су *добри* људи; ови други то су отрови друштвени, то су изрод људски. Тих отрова има неполитичара, а има их и — политичара. Политички неваљалци — лицемери и швиндлери — далеко су опаснији, него они не политичари, јер политичари могу да буду штетни и опасни не само за појединце и за многе, него и за један цео народ.

Људи, који у јавном, политичком животу, иду часним путевима, поред свих својих несрећа, које

трпе, имају још и ту, да их у јавном мњењу често омаловажавају и прљају најгори људи; да је и само јавно мњење, пуњдано од неваљалаца, увек противу њих и ако они *истински* раде и старају се, да по могућности, томе свету помогну. Ти људи иду и морају ићи својим правим, одмереним путем, не обзирући се шта ће о њима рећи неваспитана и развраћена светина; оће ли јој се допасти њихово држање или не. Они не траже ни хвале ни признања од масе. На против, знајући њене мане и слабости, они јој не само не ласкају, него је често и оштро прекоре. Такав пут — трновит је пут, али пун самопрегоревања и части. Таквих људи нема много ни један народ, али они су оне дивне капљице росе, које у зору жељно очекује биље; они су исто тако и сјајни сунчеви зраци, које жељно очекује целокупни живот, после велике магле, кише и других природних непогода....

Други су пак са свим друкчији. Знајући невоље и беде, којима се дави маса кроз цео свој живот, они јој се јављају као пријатељи и „заштитници.“ Они износе патње и болове масе, протествују и „боре“ се за њезино добро, износе јавно програме, по којима јој се може помоћи; протествују противу сваке неправде, коју маса трпи итд. Они јој, дакле постају јавни и отворени пријатељи, и маса притиснута невољама разним, а жељна олакшице и бољитка, обожава их, иде с њима и за њима, воле их и верује им.

Шта мислите: ко су од ових *прави* радници на напретку друштвеном, а ко реакционари и конзервативци? Наравно, они, за којима свет иде, у које он верује, за које се бори, одушевљава, страда и гине, — то су пријатељи народа, то су прави радници на напретку његовом, велите ви. Тако то изгледа на први поглед, али кад му човек строго завири *истини у очи*, онда излази сасвим друкчији резултат.

Озбиљни и паметни људи — истински радници на добру свога народа и своје земље — *не смеју да угађају укусу јавнога мњења*, његовим манама и силним жељама и прохтевима; не смеју исто онако, као год што не сме добар и прави лекар, да угађа укусу и жељи свога болнога пацијента, него мора да се стара да помогне истински његовој болести, да му да и највеће горчине да пије, да га и оперира, ако нађе да је то нужно, — да употреби све што му знање дозвољава, те да га спасе, не обзирући се на то, што се то све његовоме пацијенту не допада и што се он љути и противу тога буни....

Што је дужност правоме и честитом лекару према обичном болеснику, то је још више дужност и политичару — лекару, који истински оће да помогне своме народу, колико и како може.

Паметан и честит политичар дужан је да добро проучи слабости свога народа, да проникне што је више могуће у његове мане, па да без ласкања и удварања удари на све оно, што на-

род ради на своју сопствену штету, било по своме незнању, било по својим сувишним страстима и жељама, а никако да му препоручује рецепте, од којих се још више може разболети.

Није никаква мудрост, нити је то частан посао написати какав програм политички, који за практичан живот нема никаква смисла, па по таквом програму скупљати свет око себе и водити некакву борбу, да се тај програм оствари. С тога поштен политичар не сме тако да ради, јер он таквим радом може да начини огромне штете народу и једној земљи.

Има право сваки да мисли шта хоће, да жели што год може, да лута за свој рачун где год оће, и да риче колико год може, само мора да се стара, да таквим својим држањем не шкоди и не досађује другоме. Правити, пак, један политички програм, који нема за практични живот никакве смисла, ангажовати за исти један велики део народа, ангажовати једну масу света за њезину *извесну добит*, а узети јој после и од онога нешто *што је већ имала*, то могу да чине само крајње незналице или морални разбојници, којима ништа није свето. Такви греси — големи су греси, и они требају да се подвргну најстрожијој казни.

Видите ли: ако је архитекта направио једну зграду, која се срушила и сатрла један живот, он је за то крив и одговоран и по моралним и по државним законима; ако је лекар, лечећи свога пацијента, нашкодио му више, него што му је помо-

гао, крив је и одговоран за то. Ако су то баш чинили и невино, не разумевајући добро свој посао, криви су, што су се упуштали у послове оне врсте, који надмашују њихово знање. А ако су и један и други учинили такве кривице свесно и са знањем — из личне мржње и освете према дотичном, — па се то и докаже, онда се казне најстрожије као злочинци.

Шта, према томе, заслужују људи, који ангажују у политичкој борби једну велику масу народа, организују чак и странку са извесним правилима и обвезама, па се упуште у борбу за своје — *неостварљиве* програме, за лепе жеље и планове? Ако ти људи раде то по незнању своме, криви су много и одговорни што се упуштају у тако велике послове, које не разуму и којима — својим незнањем могу шкодити једној земљи. А ако они то раде свесно и са знањем, из каквих својих шпекулативних и себичних циљева, онда — онда су они велики и препредени морални зликовци, и за њих је, верујте, и Карабурма *блага казна!*

Ви називате реакционарима, конзервативцима и неваљалим људима оне, који у јавности не заступају извесне, политичке и напредне програме? Ви ту страшно грешите, било из незнања, било из каквих својих, задњих разлога.

Нису реакционари они јавни радници, који се држе тога принципа, да сваки треба да уради макар и онолико, колико данас може урадити;

који о будућности не износе никакве своје планове и програме, него вредно и предано раде своје дневне послове. Нису реакционари и конзервативци они људи, који не ласкају маси, који је не ангажују у својој борби, него раде сами како знају и како умеју. Нису реакционари ни они људи, који у политици мењају своја уверења и од извесних слободоумних програма, одступају па се боре да одрже бар оно, што се већ има. Може неко желети и мислити што год оће и о себи и о целом човечанству; желети и радити на томе, да скине звезде с неба у цељи, да усрећи свет, — може желити и радити да скине маану с неба, те да помогне целом свету. Може он, желећи да то постигне, гледати вечито у небо, али тај неко може врло лако пасти у тој својој лепој жељи, и тешко се осакатити. Шта је он коме користио са тим својим лепим жељама и је ли послужио напретку свога народа и своје земље? А ако је тај, лутајући тако у маглу, и друге на то навео, онда га треба послати или у казамат или у — лудницу, да тамо испашта за те своје лепе жеље и планове. Отидите у лудницу, и тамо ћете наћи вазда лепих жеља и фантазија; наћи ћете тамо: уображене царице, краљице, кнегиње; цареве, краљеве итд., али то су болесни јадници, и зато смо их удалили из своје средине, макар нам они били и најближи и најмилији. Ми смо их удалили, јер нам они могу бити и штетни и опасни.

Да! Један паметан и поштен конзервативац, вреди за једну земљу више него хиљаду уображених и неваљалих социјалиста, радикала, либерала и напредњака. Управо, он је онај, који својим мирним, али часним и корисним радом одржава друштво и неда му да се распада и да пропада. Он је онај неустрашими стражар, који на мртвој стражи не пропушта ни самога владара, без нужног одзива: стражар, који мора пре да падне мртав на своме месту, него што ће допустити читавој гомили да уђе у капију, пред којом он стражари.

Ми имамо вазда људи, готово сва наша интелигенција, у својим младим годинама, били су по називима и комунисте, и анархисте, и социјалисте и републиканци. И сам сам био у своје време комуниста и анархиста, па сам по том постао социјалиста, писао у томе правцу, учио и друге на то, био и уредник социјалистичког листа, као што вам је познато. Био сам све то, јер сам *тада веровао*, да се те лепе и идејалне жеље и тежње комуниста, социјалиста и републиканаца могу врло брзо остварити, само ако то *ми* оћемо. Да сам могао, ја бих у своје време све власнике, господу и богаташе, збрисао с лица земље за 24 сата, јер су ми они једини страшно сметали, да своје идејале остварим. А данас тако не мислим! Какав конзерватизам и реакционарство, је л' те?.. Али, ви не ћете никако да појмите једну тако просту и очигледну истину, да друштвени напредак није у мислима и ватреним жељама, већ *у могућој*

примени тих тежња и мисли, дакле *у стварном и корисном раду за друштво*, јер народ и земља једна не живи и не одржава се од лутања у магли политичкој, него од трудног и корисног рада. Како би било, кад би смо сви лутали и политизирали, износили слободоумне програме и „борили“ се за њих, (као што, по несрећи, у млогоме тако и радимо!) ко ли би нам спремио нужне намирнице за живот? Ајде, збиља, да пробамо сви: да држимо зборове сваки дан; да се разговарамо и договарамо о општем добру, и да правимо програме и планове о будућем животу, срећи и напретку. Је л' те, како би то дивно изгледало?... Ми би били најсрећнији народ на свету!

У осталом, као год што сам ја био некада политичко дериште, дозвољено је и другима да буду то. Будите, дакле и ви политичка деца; будите и неваљала и несташна деца, кад вам се допада, али не мојте учити на то друге, јер је грехота и срамота. А ако баш све то хоћете да радите, не мојте бар трпати на главу невиноме радикализму, јер вам он ту није ништа крив, — јер он не тражи такве бедне и жалосне преставнике ни у штампи, ни по буџацима....

Ко су дакле *прави* реакционари и конзервативци у политици, а ко *стварни* радници на напретку друштвеном? Ако вам и после овога објашњења није ништа јасно, онда, извините, — ја боље не умем да говорим!

V.

Стамбол-Капија.

Ви радо идете у Народно Позориште и причали сте ми, да вам је позориште веома пријатна забава. Неће бити згорега да вас у неколико упознам с најближом околином позоришном — из недавне прошлости... Надам се, да вам то неће бити на одмет ни на досаду, па с тога то и чиним.

Ту баш, спроћу Народнога Позоришта, и спроћу споменика Кнеза Михаила, постојала је пре 36 година једна велика зидана капија, која се звала *Стамбол-Капија.* У тој капији, до 1862. године, пре бомбардовања Београда, живили су турски војници — низами, и чували је и дању и ноћу, наоружани до зуба....

Јесте ли кад год пролазили кроз ту капију? Нисте, — ви сте сви млађи од мене. А ја сам млого пута пролазио и данас се сећам, како ме је увек хватала језа, гледајући турске наоружане стражаре, како мрко погледају на сваког Србина, Српкињу и Српче, које кроз капију прође.

Били су то мучни и тешки дани за Србина....

Али је та Стамбол капија виђала још страшније и ужасније призоре, ретке у историји чо-

вечанства, које су претрпели наши претци, у борби за веру хришћанску и слободу Србије...

Погледајте само ове страхоте, о којима нам тек бледе слике износе наши историци:

Године 1814, кад је оно устанак Срба противу Турака био сасвим малаксао, а млоге војводе српске оставили Србију и пребегле у Аустрију, Турци похватају неке знатније Србе, које су сматрали као вође и прваке у устанку српском. Млогима од њих поодсецају главе, а *Пајсија калуђера манастира Трнаве, његовог брата Дмитра Ристовића, Хромог Василија, и још 36 Срба, изведу једнога дана*) и све живе понабијају на коље* око Стамбол-Капије, ту, где је сада пивница Коларчева... Да би муке понабијаних на коље Срба биле што страшније, Турци су нарочито градили коље краће .... „*те су мученицима ноге допирале до земље, и док су они пиштали и ропили у самртним мукама, дотле су их пси одоздо гризли и јели*“....

Једнога дана ухвате Турци и ђака Пајсијева, који је био необично леп. Турци науме да и њега жива набију на колац, као што су набили и његова учитеља, духовника Пајсија, и у тој цељи начине колац и поведу ђака на губилиште. Гледајући га онако млада и лепа, они га отпочну саветовати и склањати *да се потурчи*, па ће му живот

---

*) Историци наши не знају баш тачно дан, кад су ова страховита варварства над Србима извршена. Једни веле да је то извршено 14. Децембра 1814. год. а други 14. Јануара 1815. године.

опростити.... „Умиру ли кад год Турци? упита их он, па насмејавши се, подвикне им:

„Нема вере боље од ришћанске!
„Чинте Турци, што је вама драго;
„Скоро ћете и ви долијати, —
„Е да Бога и његове правде!“

Баба нека, видећи красна младића, навали на њега и отпочне га саветовати, да се потурчи, а Бог ће му то опростити, пошто чини у нужди и невољи. Нашто јој он одговори као својој мајци:

„Мајко моја, на млеку ти хвала
„Ал не хвала на науци таквој;
„Благо сваком ко раније умре,
„С омање је муке и гријеха;
„А још браће има по свијету“....

Толиком јунаштву зачуде се и сами џелати, па се смилују и не набију га на колац жива, него га прободу ножем кроз срце, па мртва баце на колац, који усправе поред осталих иза Стамболкапије, пошав к Теразији...*)

* * *

Ах. видите ли с каквим су јунаштвом и самопрегоревањем наши мученички претци бранили и одбранили веру хришћанску и слободу српску?!

Сећајмо се тих ужаса, јер је то сећање и тужно и поносно! Сећајмо се, јер се ретко који народ може похвалити таквим јунацима за своју веру и слободу!

---

*) По историји Симе Милутиновића.

Сећајмо их се, али се и старајмо и радимо, да послужимо оним великим идејама, за које су се они тако мученички жртвовали, јер српска мисија није још ни из далека остварена!

* * *

А ту, преко пута од нар. позоришта, подигнут је и Споменик неумрломе Кнезу Михајлу. То је *Онај* Кнез Михаило, који је без капи крви ослободио градове у Србији — од Турака; који је подигао темељ Народноме Позоришту у коме ви тако радо идете и лепо се проводите; који је од своје цивилисте одвајао и штедио за ослобођење Босне, Херцеговине и Старе Србије, — *Он* има огромних заслуга за ову земљу, и српска несрећа хтела је, да такав велики Србин умре мученички — од српске, зликовачке руке!...

Знате ли, да је међу убицама Његовим било и таквих „патриота", који су хтели да уведу *републику**) у Србији и да тиме „усреће" Србију? Било их је, доиста, и међу онима, који су на

---

*) *О рубликанском* систему владавине, ја ћу, другом, згодном приликом, говорити опширније, а за сада вам кажем, да је и за саму велику републиканску Француску, тај систем владавине веома преран и штетан и да она много невоља трпи, да републику одржи. Колико је *тај* систем владавине прирастао за срце Француској „интелигенцији" и народу, види се отуда, што република мора да се одржава силним бајонетима — регуларне војске! А у Србији се налазили и налазе, можда и сада људи, који би хтели да уведу републику! Таква безгранична детињарија не знам шта заслужује!

Карабурми пушкарани, а и међу онима, који нису пушкарани, јер њихово учешће у томе злочину није довољно доказано. . .

А кад се сетимо Кнеза Михаила и његових великих заслуга за Србију, треба да се сетимо и још једнога, живог сувременика његовог, вредног и заслужног сарадника на ослобођењу градова српских од Турака. То је господин *Јован Ристић*,*) намесник у пензији. То је човек, кога су ваши пријатељи недавно називали „првим државником на Балкану“, а кога данас називљу „излапелим старцем“, и онако шкандалозно нападају у својим органима. Збиља, зар се о господину Ристићу не може писати са мало више пажње и поштовања? Кад смо већ сви толико паметни, патриотични и учевни, да можемо да „критикујемо“ његове државничке радове, зар ми морамо и да га грдимо шкандалозно, да га називамо „из-

---

*) Нека ме нико погрешно не разуме. Ја не узимам овде г Ристића у одбрану; нити он то од мене тражи, нити му ја за то требам. Он је жив и здрав, и он ће се умети бранити сам далеко боље, ако нађе за нужно. Ја износим догађаје и факта, а личности додирујем у толико, у колико су тесно везане са догађајима; у толико, у колико су ми нужне за потврду онога, о чему пишем.

Што се тиче саме личности г. Ристића, ја му искрено желим, да још дуго и много поживи на корист ове земље, којој он и данас тако вредно и тако предано служи, и кад није министар. Скоро је изишло из његовог пера дело „*Дипломатска историја Србије*“.

Читајте то дело, јер ћете се имати чему поучити!

лапелим старцем"*), и то њега, који и *данас* може да задене за појас све ваше пријатеље, својом свежином ума, својим државничким знањем и својим говорничким талентом?...

Видите, ваши пријатељи имају две лоше болести: они су и врло непажљиви и врло небла-

*) Њима је данас господин Ристић „излапели старац", јер неће да ради како они оће, већ се удружио с г. Владаном Ђорђевићем. Па они би му то и опростили, али се г. Ристић удружио с г. Владаном за то, *„да сузбија радикализам и радикале"*. А то је, доиста, и страшно и грозно.

Не знам да ли се г. Ристић баш лично упустио у борбу противу *самога радикализма;* али ако је тако, онда он греши што војује *против* радикализма, јер за то бар у Србији нема потребе. *Радикализам* су давили и удавили сами његови лажни апостоли тако немилостиво, да ни најсуровији противници не би с њим тако поступили. Он, јадник, лежи негде измрцварен и не покривен земљом, и г. Ристић као имућан човек, добро би учинио, да о своме трошку пошље гробаре, да потраже лешину радикализмову, па да је затрпају земљом, и по хришћанском обичају, прелију вином. По том да се изради један скроман споменик, на коме би дошао овакав натпис:

„Овде лежи **јадни радикализам**... *Родио се некуд на Западу; не зна се баш кога дана и часа... У Србију су га довели, на превару, неки трговци, који су с њим трговали, мучили га, били и удавили... Бог да прости добри и невини радикализам, а грех на душу његовим убицама"!...*

А ако пак г. Ристић војује противу *истинских радикала*, он и ту греши, јер њих у Србији *нема*. Кад би их било, они не би били на одмет ни овој земљи, ни г. Ристићу. Они би се и сами данас морали сакрити у јазбине, да их нико не види, и питати с највећим очајањем: каква је ово напаст на Србију, која се, сама дрско крсти радикализмом и радикалством?...

годарни људи. Јер да су бољи, они би имали за млого шта да благодаре баш томе истом г. Ристићу. па да мало више буду и учтиви према њему. Па кад су они, угледни људи у једној странци, који јој дају тон, такви, ја шта ли је остало са оним сеоским ћатама, бировима и осталим апостолчићима — српске несреће!

Да! Ми смо сви, од онога дојучерашњег ђака, који је тек почео да пискара по нашим разним дневним листићима, па до неписменог сељака, ајдука, јатака и разбојника, боље дипломате и боље патриоте од г. Ристића! Нисмо ли ми тим нашим великим мудростима и патриотизмом, нагнали и самог Краља Милана, да у најбољим годинама напусти престо и да остави за неко време Србију? Та зар нисмо били скоро сви противу Њега, јер нам је он сметао да остваримо своје велике планове и да „усрећимо“ ову земљу? Али ви кажете да нисте никад били противу Краља Милана? Ви то кажете сад, јер је *Он* овде! А ја кажем, да сте ви и сви ваши пријатељи били *противу њега!* Ви не признајете. а ја признајем. *да сам и сам био противу Њега!...*

Видите, Краљ Милан је све то знао и увидео; па нам је дао један слободоуман Устав, кога су ваши пријатељи „извојевали“ и *примили* „од корице до корице“; по том је оставио престо и отишао из земље! А шта смо ми радили?... О томе ћемо се разговарати мало више, кад будемо го-

ворили о Уставности и о нашем покојном Уставу од 1888. године.

А овде сам само хтео да вам скренем пажњу на то, како смо ми скоро сви — сложни у безграничним глупостима и инатима.

Шта мислите, како би било, да се ми мало тргнемо и од тих наших превеликих мудрости и од превелике „љубави“ према овој земљи? Не ваља, верујте, ништа, што је — претерано!

Ја сам се прилично удалио од предмета, али тако је *морало* да буде, јер је тема овога разговора такве природе, пошто разговарамо о нашим дужностима преме својим заслужним људима и о нашем патриотизму; а кад о томе разговарамо сетимо се и величанствене службе отаџбини: Карађорђеве, Милошеве, Хајдук Вељкове, Рајићеве и осталих величина, којима ми данас дижемо споменике из признања, за њихове велике заслуге, за ову земљу!

Како би збиља, било, да размишљамо мало и о томе, да ли за наше заслужне претке није увреда, што ми тако млого парадирамо: дижемо им споменике, одајемо им поштовање формално, а фактички слабо што радимо, да им се истински одужимо?....

Људске су тежње и страсти безграничне. Њима нема краја. Али као што су те страсти безграничне, тако је исто и мудрост и дужност паметних људи, да се, колико је могуће, уздржавају од прекомернога уживања и задовољавања својих

безграничних жеља, јер се тиме шкоди и самоме организму.

Како би дакле, било, кад би се ми мало више уздржавали од разних концерата, забава, балова, идења по страним бањама, (бар они којима ништа не фали), кад би у опште мало мање парадирали и уживали, па мало више и штедили и од свију других луксуза, те тако и више сви прилагали — *за опште добро?*... Размислите мало о томе!

Није довољно имати само идеале и идеалисати, причати о њима и страсно их „волети", него *треба тим идеалима служити, радити за њих и жртвовати се за њих*, по могућству. Грехота је и срамота, да се само хвалимо и парадирамо својим патриотизмом, јер изгледамо и смешни и одвратни, и прости и неваспитани!

Дужности на првом месту, — па онда све друго. Ко не врши своје дужности као човек, тај није достојан да тражи ни каква права, ни какве слободе, јер он на то и нема никаква права.

А вршећи своје дужности као људи, одужићемо се и неумрломе Кнезу Михаилу, и оним великим мученицима, који на кочевима своје душе испустише, и свима осталим заслужним људима за ову земљу, и *само тиме*, истински послужити напретку и величини своје напаћене отаџбине....

VI.

Браћа небраћа.

„Браћа су браћа — крв није вода“.

Има браће рођене, има нерођене.

Има браће рођене, који ништа не чуствују о своме брату, и који су готови да учине велика зла рођеноме брату из пакости, себичности и свога крајњег неваљалства.

Ја сам имао три рођена брата, — и сва су три помрли, на моју грдну несрећу. Браћа су ми била доста добра браћа. А најмлађи брат Ђорђе, који је умро у 16 години, био је готов за врело гвожђе да ухвати, да погине у свако доба, не само за свога брата, него и за добра друга, кога је само он волео....

А гледао сам рођену браћу — страховите душмане и злочинце; горе од сваког звера

Једног од *такве* браће познао сам 188*. године, кад сам био у затвору пожаревачком. То је био неки Ж. сељак, не сећам се баш из кога села, али знам да је из округа београдског. Он је био осуђен за убиство, које је извршио из освете. Па му је мало било што је *убио* свога комшију

из освете, него је и свога рођеног брата, с којим је био у завади, помешао у то убиство и јадни његов брат Петар био је такође осуђен неколико година, ни крив, ни дужан. — Ж. је свога брата проказао суду као саучесника, и ако овај то није био, само да му се освети, јер су били у завади због поделе имања.... То ми је он сам причао и признавао, готово са задовољством. А сирома Петар био је красан човек, једва ми је исповедио своје несреће за што је и како осуђен, јер га је, вели „стид, што му је, *рођени, старији брат* таку несрећу учинио.... Сваки ће, вели, мислити, ја какав ли сам ја човек, кад ми је *такав* рођени брат?“ . . .

Г-ђо Ј.! — Ја и ви смо се прилично завадили једном приликом о некаквом братству и о „шупљој фрази“, па право је да вас запитам овом приликом: како вам се допада „*братство*“, о коме мало више говорим? Да ли ви такво браство признајете и поштујете, и за што? Што се мене тиче, ја и овако јавно, као год што сам у вашој кући пред неколико особа казао, изјављујем да такво братство (ма било рођено) презирем из свеґ срца. Не рађала се никад, ни браћа ни људи, у којима ничега братскога и човечанскога нема!

С вама сам, дакле квит, овако јавно, а сад ћу се мало проразговарати с вашим сродницима.

Г. Г. С. и Б! — Ми смо недавно разговарали о нашој браћи: браћи из Турске и из Аустро-Угарске. О браћи из Аустро-Угарске нисмо се

сложили; о браћи из Турске, још мање. Ви сте тада између осталога, причали и о нашем брату X. и хвалили га као родољуба, а нарочито као „добра и поуздана радикала“? Не знам, управо, шта да мислим и шта да кажем о „брату“ X. и као човеку и као радикалу. Оно што ја знам о њему, никако не иде у прилог ни патриотизму, ни радикализму, јер ја њега врло добро познајем, — боље него ви. Не знам, шта да мислим ни о вашем радикализму, ни о онима, који су вас *таквоме* радикализму научили. Вама, а сигурно и осталим „начелним“ пријатељима, довољно је. што X. има чланску карту; што је члан радикалне странке и што се „бори“ за њу, грдећи, нарочито кад се напије, либерале, напредњаке и „неутралци“, како он каже.

У истини, и сувише је жалосно што карте играју тако важну улогу у српском друштву. Што оне код картара и коцкара млого важе, то би се још могло и разумети; али што важе и код политичких партија, које оће да просвете и усреће народ, то не могу никако да разумем. Или сам ја сувише прост, или дичне вође разних странака сувише шпекулишу, кад за њих може једна карта, која се купује за који динар, бити квалификација, да је овај или онај човек — патриот, радикал и добар члан једне политичке странке. Али то на страну за сад.

О „брату“ X. говор је и о њему имам да кажем ово: он је пре двадесетину година дошао у

Србију из Турске, како сам прича, са неколико гроша: гладан, го, бос, као крајњи сиротан. Он је данас имућан човек и једнако прича, како је све своје богаство с муком стекао.

Ја бих имао о „браћи“ и „сестрама“, који нам долазе из Турске и Аустро-Угарске много што шта да причам. Али ми то извесни обзири за сада не дозвољавају....

О Х. имам само то рећи, да је мени добро познато како се и на који начин обогатио; с каком је „муком“ стекао паре. Знам ја добро какву је он трговину водио: знам и по какав је интерес новац на зајам давао; знам, да су многе куће од њега у црно завијене; да је многа сиротиња „пропиштала дан рођења свога“.... док је он стекао своје садашње богаство. За каквог најмање савесног и осетљивог човека то би, доиста, и биле муке, драти другоме кожу, ради свога обогаћења. Али од Х. је савест и осетљивост врло далеко.... Он за те врлине не зна, а ви, који и такве људе примате у своју странку — у странку, која има да преставља морал, човечност, врлине, љубав, братство — шта ви заслужујете?... Али вама треба што већи *број* чланова. Е, о томе броју ми ћемо се мало доцније опширније разговарати....

Ми смо се завадили мало и о извесној „браћи“ преко Саве и Дунава, па сте ви били том приликом доста дрски према мени рачунајући, свакако, на то што сам ја био *сам* међу вама и што сам физички слаб. А оно што сам тада говорио

с вама у приватном кругу, ево и овим путем говорим, па слободно поздравте „браћу“ од мене, јер се ми мало познајемо и лично.

Наша браћа — журналисте у Загребу око „*Србобрана*“, у Н. Саду око „*Заставе*“ и у Задру око „*Српског Гласа*“, а биће их зар још где год, ни мало се братски не понашају према нама. Било по своме незнању, било свесно и намерно, они врло небратску и нечасну улогу играју према Србији и српској ствари. . . Знам да ћете се и ви, а и многи други, на мене јако наљутити, али то ме се слабо тиче. Ја стављам ова питања:

Шта *њима* ради Краљ Александар, шта им ради Краљ Милан? Шта им раде либерали и напредњаци, а шта ли неутрални грађани у Србији? Какве то силне неправде починише *њима* Краљ Син и Краљ Отац, те их не остављају на миру, него обасипљу разним погрдама?! А какве смо им то неправде починили ми сви, нерадикали, да нас онако шкандалозно грде, нападају и клеветају по својим органима?... Од куда је то, да су њима само радикали у Србији *добри*, а ми сви остали, неваљали и недостојни њихова братства? Знате ли, од прилике *узрок* томе?... Знате нешто, а знам и ја више о томе, и кажем да они тако не раде ни из каквих моралних и часних побуда, нити за то што им срце свисну од туге за Србијом и Србијанцима, већ је ту нешто друго запело..... Шта мислите, од куда је она српска штампарија у Загребу?...

Не, не! То су „браћа“ или крајњи швиндлери или крајње незналице... Мало им је што тамо, на своме огњишту, цепају и деморалишу народ, те више шкоде истинској српској ствари, него што јој користе, већ се мешају у наше ствари, које или сасвим не познају или познају па *несавесно* раде.

Знају ли они у каквом је мучном положају Србија, српски владаоц и српски државници? Знају ли они *коме* служе, кад нам онако бестидно грде и Краља Сина и Краља Оца?... Знају ли они у опште шта су задатци државни, а шта ли је задатак српске државе? Ако не знају, што се пачају у ствари зрелих и паметних људи, кад су они политичка дечурлија?

С каквим се правом и образом они намећу тамошњем народу за вође и прваке, код толико озбиљнијих и паметнијих Срба у Аустро-Угарској? Боље би и часније радили да слепце воде, јер како они народ тамошњи воде, тако народ и губи једно по једно своје крваво стечено право, са њихова незнања и дечурлијског разметања!...

Поздравите ви њих нека нам у будуће бар не сметају и не одмажу, кад нису у стању или нећеју да нам помажу. У противном, нека приме наше свесрдно презирање, *јер така „браћа“, као што су те вајне журналисте*, не требају нам — ни они нама, ни ми њима!...

Кажите им: да их овако искрено и јавно поздравља један брат — Србијанац, у име многих!..

VII.

Већина и мањина.

Већина је увек глупа, и мудрија бити неће, —
Та већина јоште држи, да се земља не окреће..
Љ. П. Ненадовић.

Политичке странке како код нас, тако и свуда, боре се да им буде *број* чланова што већи, јер им је тај *број* потребан, како би с њим „извојевали народу и земљи што више добра и среће“!

Бити члан ма које странке у Србији, то је лако; бити члан радикалне странке, тако исто.*)

Како се маса народа лако поводи за онима, који јој обећају што више „права, слободе и благостања“, који је што више мазе и повлађују, то је природно, да ће она странка и имати највећи број чланова, која више блага обећава својима.

Радикална странка била је те среће, да *може* што више обећати народу, зато јој се народ и у што веће броју одазивао, и она је постала најмногобројнија. *Она је у већини*. . .

*) Мене су у радикалну странку уписали, ако се не варам, и рачунају ме као члана, још од пре неколико година, и ако ја то нисам никад ни хтео, ни желео да будем.

Да видимо ту *већину*, са свима њеним лепотама и дивотама. Али пре но што будемо говорили о њој, имам да вам кажем неколико нужних речи.

Од кад је света и века, *умни*, учени људи, раде и муче се на томе, како ће се осигурати и заштитити свачија лична и имовна безбедност; како да се осигурају лична слобода и право, како већине, и мањине тако и сваког члана друштва по наособ. Они не само да не дају никаква већа права ма каквој било већини и сили, него се још више старају, како да осигурају противу сваке и свачије грубе силе баш мањину, баш оне, који су слаби и нејаки. У тој цељи постоје између свију цивилизованих држава и међународни уговори, по којима се исте у даним случајима саветују и управљају.

Истина, европски државници нису се сетили да дођу у Србију те да проуче: шта је у правоме смислу већина и каква су њена права и дужности, али за то нико није крив, што су они заборавили да то учине. Код нас су требали доћи, те да се науче: шта је већина а шта је мањина....

Као што дакле већ рекосмо, бити члан радикалне странке у Србији, то је врло лак посао. Треба само имати воље за то, треба се „уверити", да та странка најбоље ради за народ и земљу, и то је доста. Јави се по том неком одбору или пододбору, положи који динар за чланску карту, прими исту, и ти си примљен с благословом. Шта си ти био до јуче; какви су твоји појмови о ра-

дикализму, имаш ли их у опште; какви су ти појмови о држави и друштву; каквога си карактера, положаја и васпитања, то се све слабо кога тиче. Што ти нећеш да служиш радикализму, него ћеш га презати у своје прљаве циљеве; што се ти ништа не разумеш у томе: *шта је радикализам, и шта су твоје дужности према њему*, и то те нико не пита. То све не знају ни они, који те у странку примају, па не мораш ни ти знати. То и јесте, управо, нека тајна, јер би иначе било далеко мање чланова, трговина не би ишла како треба, и далеко би мање динара пало „за народну ствар". Главно је да странка има што већи број чланова, а радикализму како Бог да. Њему нико није крив што је жив, и не био доћи у Србију, па га нико не би давио и мрцварио. Он, дакле, има само да трпи и да ћути, јер му је тако од Бога суђено. А ако му баш није право, ено му Француске, Инглеске, Немачке, Русије итд., па нека тамо иде, јер у Србији он више и нема посла, пошто су главни трговци с њим свршили своју мисију....

И сад шта је најгоре, страдају они баш највише, који нису ништа криви, што је неко донео радикализам са запада у Србију и упрегао га у своју прљаву трговину. Чим је ко постао члан тако-зване „народно-радикалне странке", одмах ту имају да страдају напредњаци, либерали, социјалисте и неутралци. Новоме члану радикала дужност је да мрзи све друге: да их грди, и кле-

вета; да се с њима свађа и бије, па ако може кога и да убије.... Што год више зала учини нерадикалима, тим има више заслуга за радикалну странку. Не ради ли тако, онда је непоуздан и сумњив члан странке, не разуме и не врши своју дужност како треба.... А шта је радио до јуче, док није дошао у ту већину, шта се то кога тиче? Могао је бити највећи зликовац и лопов, може то исто бити и данас, па и у будуће докле је жив, само нека пази да га не ухвате, јер ће осрамотити странку. Сад на посао! Грди, лажи, клевеветај, удри па и уби; ајдукуј и јатакуј, линчуј и мрцвари народне непријатеље — нерадикале, — само *гласај* за радикале, јер нама треба *већина*....

Како вам се допада ова фотографија? Бледа је и није баш највернија изишла. Није, доиста, јер ја нисам дуго учио фотографију....

И тако се, под тим погодбама покупило, како кажу, пет шестина, а у скоро ће бити ваљда и десет десетина.

И што их више *таквих* буде, све ће Србији и српском народу бити горе; и што их се више таквих скупљало буде и „начелно“ слагало, — све ће то поколења плаћати скупо и прескупо....

Шта је дакле, већина, и каква су њена права, дужности и слободе?

О, читаоци! Ви баш имате много муке са мном, а верујте ми, и ја с вама! Ви млого тражите од мене, а ја вам кажем, да сам невешт фотограф. Ја сам рад да вам истински и што вер-

није фотографишем већину, верујте ми! А ако баш што год и изостане, постараћу се да то у брзо допуним и поправим....

Видите ли, читаоци! У просвећвном, људском друштву *нема* тога закона, по коме би имао право јачи да тиранише и упропашћује слабије, да гања и тиранише своје ближње, ни криве, ни дужне, само за то што је јачи. Па не само то, него и у животињском свету уживају неке пажње и заштите слаби и немоћни.

Узмимо за пример пчеле.

Мислите ли, да код њих нема суда за оне, који се осиле, па у своме бесу оће да даве друге? Има код њих суда, још како строгог и неумитног! Покушајте само да узнемирите пчелу у њезином праву, па ћете се уверити о овоме, што вам говорим. Видићете да ће гомила пчела навалити на вас, и изгинути, бранећи свога невино нападнутога члана. А исто тако те мале животињице, ти вредни радници, који нас снабдевају медом, скупљају се, суде и осуђују строго своје неваљале чланове: нераднике, распикуће, пустахије и нападаче И у животињском свету, дакле, који нема своје писане законе, нити зна за нашу просвету и школе, који себе не увршћује, с опроштењем, у најсавршеније створове на земљи, има и суда и правде и одбране за невине душе. А код нас?... Јадно ли нам је и савршенство, и просвећеност, и правда и слободоумље и законитост!

„.... Ми смо већина и кад смо већина и кад смо јачи, имамо права да бијемо и да убијамо мањину, И што год ми урадимо, то је и право и човечно, и законито и слободоумно, јер смо ми већина, јер је правда и слобода на нашој страни“ ....

Такав се морал мало по мало уноси у српско друштво и такав појам шири *о праву већине, о праву јачега над слабијим* ....

Пословица вели: *„чега се паметан стиди, тиме се луд поноси.“* А да ли та пословица не бије у главу све оне дичне вође и прваке, који се размећу својом развраћеном и размаженом већином?.. Јер број није никакан доказ да је једна странка јака у својим *моралним* принципима. Број, скупљен с коца с конопца, прикупљен од људи, који су што но вели наша пословица „од зла оца а од горе мајке,“ врло је непоуздан баш онда, кад је најпотребнији. Оћете ли доказа за то? Потражите га у зајечарској буни, у протеривању Краљице Наталије.... Оћете ли још примера? Има их доста, ако вам устребају...

Јачина једне странке, која оће да извојује истински преображај у својој земљи, није у броју својих чланова, већ у моралној, васпитној, дисциплинованој снази тих чланова; у њиховом разумевању посла, коме су се посветили и преданости, и вредноћи на томе послу.

Јачина једне војске не огледа се у њеном бројном стању толико, колико у њеном моралном,

душевном и физичком стању; у дисциплини, знању, храбрости и одушевљењу за борбу и у издржљивости у одсудним тренутцима. Далеко је поузданија војска спремна, научена, одушевљена и храбра у борби и са мањим бројем, него ли војска и већа, без тих, нужних врлина.

„*Чета мала, али поуздана,*“ — то је сила у критичним моментима, ма на каком се послу радило, ако се оће истински циљ да постигне. Бројеви велики могу бити увек добри за параду и галаму, али не и за истинску и мучну борбу. Наравно, да што је *већи* број, и успех је поузданији, али тај број мора да има све ове нужне услове, о којима говоримо, јер свој сопствени број, — *без тих услова* — морала је радикална влада задржавати по цену крви и жртава 14, 15., па и 6. маја, (приликом протеривања Краљице Наталије); морала га је задржавати силом бајонета, јер је тај број *какав је он данас*, био управљен — по својој глупости и разузданости — *баш и противу ње саме!*

Да! Радикална је странка бројно најмоћнија, али *морално најслабија.* Она је састављена из најбеднијих и најжалоснијих елемената у нашој земљи. У њој има таквих хијена у људском облику, да, кад их човек позна, мора се чудити и крстити; мора бегати да се никад не заустави. Али тако је и морало бити, кад је број претежнији од свега другог; кад се све примало с ласкањем, удварањем и благодарношћу. Што је тај број у извес-

ним приликама а у рукама, невештим и од људи слабог карактера, *наносио* и самој странци и целој земљи, и себи самоме велике ударе, својим безграничним глупостима и развраћеношћу, то се све остављало на страну. Јер је он порастао велики, странка се почела поносити својом надмоћношћу над другим, *двема* странкама; и сад је морало доћи оно, што је најгоре: број је у сили, — њему мора да се угађа, повлађује и попушта. Он тражи *своје*, јер се за то *бори*. Он тражи великог попуштања, олакшице, добити, џабалука. Он је у томе *и у праву*, јер му се то годинама обећавало; па је за то и пошао и потрчао. Он не зна куд га воде његове жалосне вође; шта му у ствари мисле, желе и спремају. Он се *нада добити* и то није никако чудо, јер је он пристиснут разним тегобама живота, и природно је, тражи одушке и олакшице, ма по коју цену било.

И у тој својој јурији, са својим жалосним вођама, он већ прелази све границе и питомости, човечности; и законитости и слободе: и правде и просвећености. Он постаје једна груба, обесна сила . . .

Али противу тако необуздане већине *мора* имати у држави некога, који ће од ње бити јачи и који је *мора* свакад по цену крви и жртава задржати у границе пристојности, човечности, законитости. А ко је то? То је организована државна сила — жандармерија и војска — које *мора* бити у свакој уређеној држави.

Јест, то је та сила која је дужна, која је за то. да чува мањину, од напада ма какве било већине. — То је реакционаран појам, је л' те? А ја сам слободан рећи: да је сваки други појам безуман и нечовечан, и да је према томе, *свака таква реакција у служби истинскога напретка, истинске слободе и правде.* Јер слобода једнога невинога и честитог грађанина, — по моралним и човечанским појмовима — важнија је од слободе десет хиљада помамних, напитих и развраћених људи.

Нека ваши *учени* пријатељи докажу противно!

Нису се силни умови залуд трошили и истрошили у борби, како ће што боље усавршити државне и друштвене законе и њима осигурати свачију личну и имовну безбедност, у колико то сама природа ствари дозвољава. Нису ти људи напуштали и своје одморе и своја уживања у залуд, а у цељи да нам осигурају што већу правду свима и да нас упуте на бољи и човечанскији живот. Нису они заслужили, да ми данас, у овоме просвећеном добу, терамо шегу и шорамо ногама њихове заслужне труде и напоре, њихове светле идејале. Мало нам је што сами ништа паметно и корисно за будућност не умемо да измислимо, него нећемо да ценимо ни оно, што су они измислили и оставили нам у аманет — да будемо људи, а не зверови у људском облику...

Да! Само је под владавином ваших пријатеља, — *владавином ваше дичне већине,* — могло да се догоди у данашњем добу, да једна влада-

јућа странка у земљи устава и закона допусти, да гомиле последњег олоша и измета друштвеног дивљачки гоне, бију и убијају српске угледне грађане; да се српски свештеник јаше и да му се живу брада почупа, у сред дана, у сред престонице српске, пред очима толиких државних органа — жандармерије и војске!

Само се под владавином ваших пријатеља могло дочекати нешто, од чега се човек мора стидити док је жив!*)

И то се радило у име *радикализма;* у име напретка, уставности, законитости и слободе!

Срамота, грдна срамота!

Али кад се ви толико и још с пркосом поносите са свешћу, моралом, енергичним учешћем већине у борби противу мањине, како би, збиља, било, кад би се организована државна сила уклонила за једно 48 сати, и оставила слободно на вољу тој *свесној* већини — да може радити шта оће? Шта мислите: колико ли би нас, капутлија, варошана итд., остали читави од *ње?* Да ли би нам био близу Земун или Дунав и Сава, да

*) За моју несрећу, баш су некако пре 3—4 дана, него што ће се десити оно дивљаштво над напредњацима, почели излазити моји чланци у „Дневном Листу" *о напредњачкој владавини,* под општим насловом *„Великашка борба у Србији."* Нека читаоци сами размисле како ми је било, гледајући шта се ради с напредњацима. Али добили су напредњаци своје, добио сам и ја као ненапредњак своје, онако и онолико, колико су нам коме „народни људи" досудили....

Но о овоме ће бити мало више речи доцније.

се од ње спасавамо? А не би ли нас у томе случају *морали* посетити и наши најближи суседи, да нам поврате ред и поредак у земљи и да нас за навек умире и утишају? Шта мислите о томе? У осталом, ја нисам ни државник, ни правник, нити какав научењак, па за то упитајте о томе мало више ваше политичке пријатеље, који рукују са пет шестина српских грађана!

Ми ћемо се међу тим, и опет у овој књизи сусрести с том вашом, хваљеном већином.

А ви се за сада још поносите и дичите њоме и пркосите нама — *мањини!*...

VIII.

Уставност. Устав од 1888. године и његови прави упропаститељи.

„Правда држи земљу и градове.“

У уставним земљама постоји један закон над законима, који се зове *Устав.*

Из општих принципа тога Устава граде се поједини закони, потребни за једну државу и народ. У тим законима одређују се детаљно права и дужности држављана.

Био Устав и закони консервативни или слободоумни, ако се хоће да они користе једном народу и земљи, дужност је државника и држављана, дужност и свакога појединца, да законе своје земље поштују, да им се покоравају, и да их чувају од сваке и свачије могуће повреде, у колико год се више може.

Устав и закони не смеју се газити и обилазити ни *озго* ни *оздо;* њих не сме газити ни појединац, ни мањина, нити већина.

Закони су само онда *закони*, само онда од велике вредности за друштво, кад се строго и правично примењују према свакоме — како маломе, тако и великоме.

Далеко је боље и корисније и за правду и за јаван морал, суспендовати и Устав и законе, једне земље, него их газити и обилазити, играти се с њима и шорати их по ћефу. Јер таквим радом закони губе своју важност и свој ауторитет, постају *гола фраза*, пошто нисмо вољни да их строго примењујемо у живот, да им сами дамо живота, како би нам били од користи. Свачија је сигурност безбеднија, кад у једној земљи нема никаквих закона, него ли кад их има, па се не вермају, јер у првом случају човек се бар мора чувати и бранити од сваке могуће напасти, како сам зна и може.

Онај, ко гази Устав и Законе своје земље према другима, кад је у сили, нема права да тражи заштите од тога устава и тих закона, кад је бессилан; нити да тражи, да их други према њему праведно и строго примњује; нема права да јауче и да се жали онда, кад се устав и закони газе према њему. Изигравање је закона *изигравање*, па ма ко их и ма за чији рачун изигравао.

Правдају се и највећи зликовци, али је њихово правдање само једна дрскост и безобразлук пред свима поштеним и паметним људима.

Ми Срби, имамо један *Устав* од 1869. године, који нам је прво намесништво дало, као и законе, сходне томе Уставу. Тај Устав са својим законима, важио*) је од 1870. године, па до 22. фе-

*) Важи и данас, од Маја 1894. године.

бруара 1889. године. На њега и његове творце, ми смо сви скоро од реда годинама бацали дрвље и камење; називали тај Устав реакционаран, назадан, турски, бозаџијски, итд. итд. (И писац ових редова писао је противу тога Устава). Борили смо се и тражили слободоумнији Устав и законе, јер су нам исти сметали, да усрећимо свој народ и своју земљу, да будемо срећнији и *лепши*, него што смо.

Краљ Милан, видећи нас већином политичку дечурлију, велике лармаџије и жалосне слободњаке, дуго је кубурио и мислио: шта да ради с нама?

Ми тражимо слободоуман Устав и Законе, а сви из реда радо газимо и обилазимо и Устав и Законе, кад се тиче туђе коже; тражимо слободе, а скоро сви из реда газимо један другоме слободе: тражимо права, а један другоме немилостиво газимо права; „боримо“ се да нам народ и сиротиња постану имућнији и срећнији, а старамо се да од тога народа што год више придигнемо и да што комотније на његов рачун проживимо.... Тражимо од других да врше своје дужности, а мало нас има, који вољно и радо своје дужности вршимо.

Шта је могао да ради Краљ Милан с нама — *таквима*, и поред све своје добре воље и памети, да нам помогне? Запалили смо целу земљу својим великим галамама и кукњавом, јер нам све неке слободе и нека права не достају. *А о дужностима* нико ни абера нема...

Нека се сваки паметан човек за часак стави у положају једнога владаоца, према тако чудним поданицима, па ће, видити с каквим је невољама имао Краљ Милан*) да се бори, у своме дугом и доиста мучном положају....

Налазећи се у тешком положају, познавајући нас све боље, него што се сами познајемо, Краљ Милан реши се најзад, те нам даде један од најслободоумнијих Устава. а *Он* напусти престо и остави своју Отаџбину.....

А шта смо *ми* радили?

Први зраци те, наше извојеване или искукане уставне слободе, умрљани су *шкандалозним грдњама* противу још живога, двадесетогодишњега

---

*) Нека ово моје садашње држање према Краљу Милану, тумачи како год ко оће, — то ће ме се слабо тицати. Ја овде имам посла са *горким истинама*, које и мени нису ни мало пријатне; а што оне иду у прилог баш самоме Краљу Милану, а на моралну штету и моју и млогих од нас, томе је крива сама природа ствари, о којој пишем. Нека ко год *може и оће* обара ове истине, само нека има на уму, да ће имати посла с једним слабим човеком, али решеним: да на *часноме мегдану* утроши и последње капљице крви своје.. А ја се пак ни мало не устежем нити кога стидим, да овако јавно изјавим: да је *часније и корисније и за народ и за ову земљу, а и за све паметније људе, да служе Краљу Сину и Краљу оцу, него ли свој пет шестини радикала — без радикализма.* У осталом, то нам је прва и најсветија дужност и као Србима и као људима, и као *верним* поданицима према своме владаоцу, јер се ми и заклињемо и хвалимо неком верношћу према Њему. Будимо му, дакле истински верни и одани, па ће у овој земљи бити и више правде, и више слободе, и више реда и више рада, и више свакога добра.

владаоца Србије, противу Онога човека, који нам је тај Устав и слободе дао, отишао из своје Отаџбине, и нама оставио у аманет Устав да га чувамо и бранимо, и да се њиме користимо!...

О! та зар нисмо ми неваспитана и неблагодарна политичка дечурлија?! Док је Краљ Милан био у сили, ми смо Му сви били пријатељи и ласкали Му, а чим је сам, добровољно престао бити сила, ми смо Га окупили грдити*) на најнепријатељскији и најдрскији начин.

*) Крајње је време да се *законитим путем* сачувају од шкандалозних грђења и омаловажавања бар они људи, који заузимају највеће положаје у земљи. Нека се критикује, али нека критика буде истинита, строга и достојанствена. Ништа није несрећније за једну земљу, него кад се у народу неваспитаном и необразованом, убија свака вера у ауторитете, кад се јавно нагрде и омаловаже највећи људи једне земље. Нека они баш и греше, — вели се, да и Богови греше — нека се њихове грешке критикују, јер се *истинском критиком часнији људи поправљају;* али та критика није у шкандалозним грђењима, клеветама и лажи, која се данас у нашој целокупној штампи просипа; критика није то, кад се највећи људи ове земље у јавности престављају у сликама као волови, магарци, коњи итд.; кад разна шкрабала, да би се код неуког света популарисала и да би им новине боље пролазиле, називљу те људе издајицама, несрбима, туђинским агентима, проданим душама, народним непријатељима, коцкарима, распикућама, бекријама итд. *Не смеју се баш у интересу јавнога морала,* шкандализирати јавно људи, који могу имати и својих мана и недостатака, али који по природи свога положаја *морају* бити респектовани у маси народа. — *Неморалом се* не уноси морал у масу. Лоши примери рђаво утичу и на образованије људе, а за необразовану масу, они су прави отров. – Крајње је време, да се сваком и свачијем јавном безобразлуку стане једном на пут.

Али о овоме ћемо се разговарати другом, згоднијом приликом, а сад да се запитамо;

Шта је имао да буде *Устав* од 1888. године, за који радикали веле, да су га „извојевали“, и ако су га *морали* примити и изгласати од „корице до корице“? — Он је имао да нам ујемчи на првом месту наше, давно тражене и искукане грађанске слободе: слободу мисли, штампе; говора, збора и договора; да нам учврсти већу правду и законитост; да нам обезбеди личну и имовну безбедност; да нас економно и морално подигне и унапреди; да нас упути на наше праве и корисне дужности; да нам гарантује што већа права, јер нам, некако, све није било доста тих права; једном речи: да нас упути на светлију будућност и да нас направи бољим, него што смо дотле били.

С формалне стране, дакле, ми смо то у многоме и постигли. Наше је било, да ово и у живот строго применимо, да се томе ми сви *покоримо*, па да нам доиста свима и буде боље....

А како је било у ствари?

Још се ваљда нису били добро ни осушили штампани табаци тога слободоумнога Устава, под којим смо имали да уживамо поменуте благодети, а већ је у сред престонице 14. и 15. маја 1889. године бомбардован и Устав и све његове уставне благодети, читава два дана, — пред очима толике државне власти, пред очима доста страног

света, пред очима нас млогих — не рађале нас мајке више, *овакве*, какве смо данас распикуће!

Али нам то није било довољно, јер је тада „народ одисао“!

Мудрим и витешким радикалима сметала је нешто Мати владајућег Краља, и они доносе у сред скупштине једну *сасвим неуставну**) *резолуцију:* да се Краљица мати удали из Србије; у противном, да се ауторитетом власти — *прогна!*

Мало им је било, што су својом дивљом опозицијом нагнали Оца Краљева, да напусти престо и да остави своје јединче нама, на милост и немилост, него је требало томе истом, непунолетном Краљу и Матер прогнати, да и Она остави своје јединче нама — недостојним ичијег поверења!

Па и то им није било доста.

У сред скупштине — радикалне дичне већине — дебатује се о томе: *да се дојучерањем, двадесетогодишњем владаоцу Србије, Оцу владајућег Краља Србије*, живу човеку, надгробна плоча положи!!

Бога вам! Да ли ваше поносне пријатеље не хвата језа од такве дрскости, безобразлука и моралнога дивљаштва?

---

*) Оно, чиме је у јавности покушао да правда протеривање Краљице Наталије један млади правник и „државник,“ није ништа друго него парафраза, баш са гледишта правног и државног. То је само била једна мучна одбрана, која се морала употребити у нужди, да се једна очевидна неуставност забашури у јавном мњењу.

Дакле, они дојучерањег Краља Србије, морално и физички жива сарањују! А што то нису чинили, док је Он био у сили? За то, што су они једне велике — кукавице! Требао је Краљ Милан да им да силе и власти, да их узвиси, па да Га они, из благодарности, „јуначки“ — жива сарањују... А тако не раде људи од части,*) већ *морални разбојници!*

А, збиља, шта је *њима*, шта ли овој земљи, тако много згрешио Краљ Милан, да се они према њему тако — *черкески* понашају?

.... Али Зајечарска буна, ... па Краљевица, ... па толики гробови .... па толике невине жртве....

Па шта је ту Краљ Милан крив?

Нека ваши пријатељи то слободно кажу, па ћемо се о томе опширно разговарати. Али њима смета закон о штампи и Његова неприкосновеност? Добро. Нека они пишу о томе у каквом прекосавском листу, — нека ми те бројеве „прошверцују“ као што су вешти, па ћемо се разговарати. Само нека добро пазе, да баш *они* не извуку дебљи крај, јер ја у напред знам шта ће они, од прилике, писати; јер их ја све врло добро познајем.

*) Г.Г. Б. и А.! — На ове редове *вама* нарочиту пажњу свраћам, јер ви знате, како смо се љуто завадили у разговору о суспендовању Устава од 1888. године. — Изволите дакле, да браните своје гледиште јавно, као што и ја радим.

Перо вам је — перо ми је!

На паметним је људима да оцене: ко је од нас на часнијем и правилнијем путу.

Сад ћемо даље о уставности и о суспендованом Уставу.

И кад су већ почели и да газе и да обилазе Устав према највишим личностима у земљи, онда је њима то постала једна потреба, без које они неће и не могу да живе. Они су, у своме бесу и у својој сили заборавили са свим и *где су* и *шта су*.

Мањина српских грађана, који не припадају „радикалима“ има још по неког кмета у каквом селу, и бира још по којег посланика. Радикали бесомучно јуре и огимају им где год што могу, користећи се својом бројном и државном, организованом силом. Што Устав и закони то забрањују, то се никога не тиче. Дохватили се уображени државници и политичари силе и власти, којој се никада нису надали, и они, са својом пијаном и развраћеном већином јуре стрмоглавце противу свега, што њиховом бесу и детињарији не годи.

И ако су се понамештали свуда где им места није било, они су хтели да затворе са свим врата свима оним који се не покоравају *њиховом* радикализму и радикалисању. Њихови полицајски органи пуштали су се са свим слободно у неуставност и у незаконитост, колико год су хтели, да позбацују и оно нешто кметова по селима, који су још остали, а не припадају такозваној „народно радикалној странци“; да пониште и спрече избор и оно неколико посланика, што их је опозиција имала. Као год оно што прича наша на-

родна пословица, да је Циганин обесио свога рођеног оца, кад се дограбио царства, тако су и они давили и мрцварили своја рођена чеда, Уставност, законитост и слободе, где год су стигли, и ако их они нису родили, него искукали и испросили: У једном селу округу подунавском, кметовао је кроз дуги низ година један ваљан и паметан сељак. То је био човек постар. Ако би сте га упитали: којој партији припада? Он би вам са свим одговорио да *сам* не припада ни једној партији, јер се он у тим партијама ништа не разуме. „Уписали су ме, вели, у напредњачку партију и ту ме рачунају; а ја, право да вам кажем, не знам ни шта су вам то напредњаци, ни либерали, ни радикали. Ја сам прост човек и сељак, и гледам свој посао“ итд.

Тога човека бирало је скоро сво село једногласно за кмета, кроз дуги низ година. Радикалним гаменима у томе селу није се то допало, јер тај човек није припадао њиховој „суверенској“ странци. Они отпочну ајку противу њега и његовог кметовања. Сресни начелник, радикал (сада већ покојник) који ми је ово сам с болом у души причао, морао је два пут да збацује *тога* кмета и да наређује нови избор, и ако је сво село, изузимајући 3—4, радикала, гласало за истог. А од ових четворице хтео је један на силу да кметује. И кад је начелник сресни два пут кварио избор и кад није хтео, нити могао, ни смео тако очигледно да повреди и Устав и закон изборни, те

да силом отера човека, кога сво село *бира*, и да намести онога, кога село *неће*, тада су радикални гамени ударили и на самог среског начелника, што он ту ствар не „извитопери“ ма како, да се уклони један *ненародни* човек с кметства (за њих четворицу *ненародни* је онај човек, кога сво село бира за кмета!), јер тај човек нема радикалну карту, јер он не припада већини....

И тако је морало бити!

Кад сресни начелник није хтео да изврши очевидну незаконитост и неуставност (не треба заборавити, да су сви закони чеда дејствујућег Устава), њих 3—4 народних људи, сеоских ћивта, отпочну ајку противу њега: најпре код окружног начелника; по том код начелника мин. унутрашњих дела, па за тим и код министра.

Онај кмет, кога сво село оће, морао је бити збачен, а на његово место дошао је један од оних „народних људи“ из већине, који је, како сам сазнао, *усрећио* своју општину тиме, што је „прикупљену порезу — предигао!...

Али ово јавно отимање око власти и општинске и државне имаовине, ово очигледно гажење и Устава и Закона, није се примењивало само на противницима. У своме бесу *већина* је почела већ газити и мрцварити Устав злоупотребљавајући његове принципе чак и сама противу себе!

У децембру месецу 1893. године, имали су се извршити избори кметова и одборника општинских, и ту се дична већина показала у свој сво-

јој наготи. Пошто је давила и подавила све своје „начелне“ противнике колико је год хтела, она почиње давити и *саму себе.* У Београду су се били радикали поделили *на две групе:* на „*Миловановце*“ и „*Таушановићевце*“*) и отпочели једну бесомучну и бестидну ајку једни противу других.

Пред саме изборе било је очајне, ничим не оправдане јурије једних противу других, и оно што се радило на дан самих избора, доиста је јединствено у свету. Двадесет до тридесет плаката изишло је на дан избора, у којима једна група („радикала“) „Миловановаца,“ грди на најшкандалознији начин Таушановића; а друга група („радикала“) „Таушановићевци“ тако исто Милована. Да би се ма како изиграо и закон и отела општина ма по коју цену било, „Тау-

*) У једној листи био је кандидат за председника општине г. Милован Маринковић, у другој г. Коста Таушановић. По обичној већ мојој малерозности, и ја сам баш том приликом био кандидат запатлија београдских у листи г. Таушановића за члана суда општине београдске. А кад су се већ како треба радикали почупали и дохватили за гуше око општинске имовине, увела ме је и друга група у својој листи, (Миловановци) за помоћника кметовског. Тако је моја маленкост добила поверење *већине*, и ако га од ње није тражила, ни желила и ја сам тада биран и с једне и с друге стране за часника општинског. Већина ме је дакле изгласала и пошто су „Миловановци“ победили „Таушановићевце“ ја сам био избарат за кметовског помоћника! — Што рекао некакав јадник: „да сам ја шепирџија, деца би се без главе рађала“. С њим бих и ја могао, доиста, тако узвикнути, јер ја се једва један пут примих да будем некакав кандидат дичне већине, и она у мало сама себе не ѹдави!

шановићевци“ штампају у подне листу, у којој *лажу* свет: да се Милован одрекао кандидације председничке и да треба сви радикали да гласају сложно за листу Таушановића!

Овоме бесу, овоме неваљалству, не може, доиста, човек крсна имена да нађе!

Али ово се није десило само у Београду овако. Таквих чуда било је још у Смедереву, Шапцу, Гор. Милановцу и још неким местима. Тамо су тако исто под претњом и силом радикали — радикале, гонили да гласају за овога или онога кандидата...

Ја, у осталом, не морам да ређам даље неваљалства и гажење Устава и Закона од стране радикала — дичне већине — према мањини; од стране ридикала према самима *себи.*

Да се једна странка толико заборави у своме бесу и слепилу, и то странка, која парадира пред светом као мудра, дисциплинована и просвећена, *да једна тако велика и још владајућа странка отвори* крвнички *рат сама против себе за љубав власти и ћелешира*, таквога примера, мислим, да није било нигде у паметном свету; а ако га је баш где год и било, нисмо ми Срби зар највеће будале и неваљалци, да смо му морали следовати!

Кад сам на неколико дана пред изборе у гостионици „Жировног венца“ саветовао двадесетину радикални заврзана да тако не раде; да тако не треба и не сме једна странка да се између себе коље за љубав власти; да таква њихова

радња може довести у питање и саму радикалну владу и још много шта (овде сам мислио на сам Устав); да би требали да поцепају и листу Таушановићеву и листу Милованову, па да се заједнички сложе за једну листу, ради угледа саме странке, — неки су ме од њих изгрдили и казали да ја ништа не знам; а други су ми бесно одговарали: .... „ми смо већина; ми тако оћемо, и ко нам шта може?“ итд. (Ко веле, подавили смо мањину; сад немамо више кога да давимо, него ћемо сами себе и друг друга!).

Они сматрају, да им је и дужност и право, да туку друге; па кад већ немају кога, онда се крве и даве и сами између себе, јер су они „*већина*,“ јер је то све дозвољено у борби за опстанак, а у земљи уставности и законитости, у земљи реда и поретка!

Појмите ли ви, такве безграничне глупости и бес — дичне већине радикалне?!

Ја мислим, да онакога јавног срама нигде у свету није било, какав су показали у сред престонице српске, ваши пријатељи, крвећи се и отимајући између себе: ко ће кметовати у општини и руковати њеном жалосном имаовином, која је већ била тада у млогоме проћердана.

И то су они људи, који су годинама проповедали овоме наивном свету, (док су му и оно мало памети завртили) како они не желе власт, господство, и богаство, него се само „боре за бољитак и срећу овога измученог народа!“ И то

су они, који су монополисали и поштење, и савесност; и правду и слободу; и памет и знање; они, од чијег се беснила морало склањати све оно, што још има нешто части и памети.

Јест, то су они, који су давили и *удавили* Устав од 1888. године, — то су *прави* упропаститељи његови, и ако они данас лију тако кродилске сузе за њим. И они ће га и опет, ако кад год оживи, презати у своје прљаве циљеве и трговати с њим све донде, докле га не удаве, а после ће и опет кукати за „изгубљеним рајем“ и бацати анатему на другога за своје рођене злочине.....

Знају ли то ваши дични и учени пријатељи?

Знају ли, *да нико други није крив за суспендовање Устава, него баш главом они?*

Знају ли они, да је се најзад морао наћи ма ко год, који ће стати на пут већ једном онако очевидном дављењу Устава; онако очевидном грабежу око власти, и очевидном грабежу око општинске и државне имаовине?

Но да оставимо та питања, па запитајте ви сами ваше учене пријатеље:

По коме су они Уставу дозволили, дозвољавали, и смели дозволити, да мангупарија београдска два дана бије и премлаћује напредњаке и да јаше српског свештеника, пред очима толиког броја ваших „начелних“ и очима целе државне власти?

По коме Уставу они протерују Матер владајућег, још непунолетног Краља Србије?

По коме Уставу они *насилно* збацују кметове и отимају општинску управу од либерала, у сред Београда, и улазе у њу — с тамбурашима?

По коме Уставу они отимљу бирачке спискове при избору у Смедереву? (*А то је урадио и Бркић, не давно стрељани ајдук, у својој општини!*)

По коме Уставу они *исују мени мртвога оца*, претресају на варварски начин кости једноме *честитом* грађанину ове земље за то, што се ја не слажем с њиховим дивљачким појмовима у политици?

По коме Уставу у сред скупштине сахрањују живога Краља Милана. Оца садањега владајућег Краља?

И јесу ли они по Уставу 1888. године *смели* да протуре једнога свога човека у државни савет, кад он није имао (нужне) потребне квалификације за то?

По коме Уставу и Закону пијане руље по Србији премлаћују напредњаке од 1887. године, на један варварски начин?

А по коме Уставу и закону орган народно-радикалне странке „Одјек“, називље то „народни одисај“, смеје се демонски томе, одобравајући својим јавним држањем да руља и даље може тако што год чинити?

Какав је то народ, који тако *варварски* „одише“ према својој браћи?

Какви ли су *они*, који га у земљи Устава и Закона јавно на то *упућују?*

Питајте ви ваше *учене* пријатеље: по кому су Уставу чинили, за време своје владавине, сва ова чуда? — Питајте их: шта су они хтели, куд су били пошли, и јесу ли мислили кад год у своме бесу да се зауставе?....

Питајте их, и нека јавно одговоре! Само нека се *потписују*, јер ја прилично сматрам за пониженье да и с њима јавно разговарам, а још мање с њиховим најмљеним агентима.

*

Г-ђе Ј. и Х.! — Господо Ј. Б., П. Г., А., М., и остали!

Знате ли ви у каквом се опасном положају данас налазите, са свима својим ученим пријатељима, са свом својом дичном већином?

Хајдук Милан Бркић, који је недавно стрељан, — са својом дружином, наоружан до зуба, хватао је људе по друмовима и кућама, — харао, пекао, па и убијао на варварски начин. За што је он тако радио? — За то што је био *већина*, био сила, према онима, које је нападао!

Видите ли: ми мањина, удружени данас с организованом државном силом — *ми смо већина*, — ми смо сила. Шта да радимо ми сад с вама?!

Ви сте нас вређали, клеветали, ружили, били, па и убијали, без икаква суда и пресуде, док сте располагали организованом државном силом.

А знате ли ви да у једној земљи Устава и Закона, реда и поретка, то никако не сме бити?....

— — — — — — — — — — — — — — —

Ја даље за сада нећу, а јавно *тврдим:* да је ваша већина, поред свију својих неваљалства и зала, што их је починила у овој земљи до сада, *давила и удавила Устав од 1888. год.,* а да се је неко морао и наћи, који ће тај устав по хришћанској дужности сахранити. Тај неко нашао се је улицу господина Светомира Николајевића и његових другова из кабинета од 1894. године, који су о своме трошку, по цену свога лепог гласа и имена, извршили једну за њих непријатну па и *опасну* дужност, и измрцварени и удављени устав положили у гроб....*)

Упамтите још и ово:

Устави и закони не граде се ни у једној земљи за то, да их могу газити и обилазити по своме ћефу учени државници „озго,“ *нити пак пијане и развраћене руље* „оздо!“

Пазите: Ви сте и мене грдили и вређали називљући ме реакционаром, напредњаком и не знам чијим агентом, у препирци о суспендованом Уставу; а ја сам први био, који сам у јавности отпочео бранити тај устав и његове слободе, и онда кад је он умрљан нападима на Краља Милана, и онда кад је бомбардован, у сред дана од мангупарије београдске, уз гласно смејање и одобравање многих ваших поносних пријатеља.

---

*) У место да ваша већина благодари г. Светомиру Николајевићу и његовим друговима, што им је о свом трошку сахранио већ удављени Устав, а они га у мало жива не распеше.... И ко зна, кад би им пао шака, не би ли то с њим и учинили.

Прочитајте овај чланак:

„**Београд**, 15. маја 1889.

Београд, престоница српска, био је јуче поприште једнога немилог, необичног, па у неколико и вандалског призора!

Под утисцима бола и очајања, узимамо перо да пишемо ове редове.

Случај, који се јуче десио у Београду, толико нас је дирнуо и потресао, да не знамо како да почнемо и шта да речемо о њему.

У сред Београда гледали смо бој, пушкарање па и нападање на поједине куће. За што?

Јуче је *Напредна Странка*, држала у башти велике пиваре свој партијски збор, на коме су чланови имали да се договоре о организацији своје странке и о будућем своме раду.

Та, Напредна Странка, била је повод необичних призора, који се збише.

Овај несрећни случај, који се јуче десио у Београду, не може се лако правдати; он не треба и не сме да буде некажњен.

Нису овде у питању само напредњаци и њихова странка. Овде су у питању српски грађани, у питању част Србије, у питању је *лична слобода и сигурност свакога од нас.*

Јуче су били повод вандализма напредњаци, сутра лако могу бити либерали, прексутра радикали, а за тим и сваки други грађанин.

Има ли кога у Србији који сме то да дозволи?....

Готово цео дан гушали су се напредњаци са разузданом гомилом, међу којима је било дечурлије, шегрта, калфи и других. Готово цео дан вршила је разуздана гомила вандализам над појединим кућама и власт није стала на пут томе! За што?

У колико смо били очевидци, нама се чини, да жандармерија и поред најбоље своје воље, није могла стати на пут нередима онда, кад су они већ, по несрећи, узели били велике размере. Али ако жандармерија није могла да буде довољна заштита *Устава и закона,* довољна заштита повраћању реда и поретка, онда, где нам је била војска?

Да, војска! Да разјури ону разуздану гомилу света, да отклони оне немиле призоре, који су вршени јуче пред очима београдских грађана?

Уверени, да сви *београдски свеснији* грађани — без разлике боје и партије — осуђују јучерањи догађај, ми јавно питамо:

Ко је покретач јучерањем кобном догађају? Ко му је произвођач? Ко ли главни виновник?

На теби је данашња радикална владо, на вама надлежне власти, да најстрожије испитате и пронађете, да најстрожије казните виновнике јучерашњег вандализма!

На вама је да *казните напредњаке у колико су они криви!*

Али је на вама и да заштитите те напредњаке од разуздане гомиле, од разваћених четица шегрта и других.

Ваша је света дужност, да предузмете најстрожију истрагу над кривцима, не штедећи никога без разлике боје и партије. Ваша је дужиост, да казните и вршиоце и произвођаче јучерашњег нереда.

Ваша је дужност да оперете част Србије и српских грађана, коју је јуче нанела једна разуздана гомила политичкој свести српског народа!

Грађани српски! А шта је вама и на кога вам је криво? Јесу ли вам криви што напредњаци? Јесу! Па добро. Ви имате данас своју радикалну владу; сачекај ге скупштину, тужите напредњаке скупштини, тражите да се сви напредњаци казне за зла, која су починили земљи.

Тражите — *путем закона, тражите путем Устава; тражите путем правде, и ако је правда на вашој страни, напредњаци ће бити сви кажњени најстрожије. Тако треба да радите, српски грађани.*

А ви шта радите?

Неки од вас, на жалост, обилазе законе, обилазе владу, обилазе скупштину, и својим држањем распаљују фанатизам код разузданe београдске дечурлије.

Грађани српски! Па шта ће нам онда закони, шта ће нам влада, шта ће нам скупштина, шта ће држава?

Не, не, грађани српски! Тим путем не иду свесни грађани, тај пут води пропасти, тај пут води из зла у горе; тим путем *не смеју* да иду српски грађани ако су пријатељи себи, ако су пријатељи својима, ако су пријатељи својој отаџбини.

Тргните се, задржите свој гнев и своју партијску страст! Оставите влади, којој је света дужност, да казни све оне, који чине народу зла.

Покорите се закону! стрпите се, сачекајте, нека закон суди и осуди све непријатеље народа, све непријатеље наше отаџбине!"

* * *

Је сте ли прочитали горњи чланак? Тај чланак писао сам од речи до речи ја, и он је изашао у „Дневном Листу" 16. маја 1889. г. Тим чланком, као што видите, ја сам на првом месту бранио Устав и његове слободе; бранио личну и имовну сигурност српских грађана, напредњака; бранио сам ваше дичне пријатеље, јер сам мислио да они немају ничега заједничког са оним вандализмом.

А знате ли ви, чим су ме они почастили за такав мој рад?

Поред осталих грдњи и ружења, један угледни ваш пријатељ опсовао ми је у „Коларчевој пивници“ *мртвога оца, а други ваш пријатељ изјавио је жалост, што ме није нашао код Коларца — да ме измлати!*

Видите ли ви, каквих хијена има међу њима?

Њих Краљ Милан подиже из блата на највеће висине, оставља престо да би их задовољио, а они се срамно бацају блатом на Њега! Њима покојни Милутин Гарашанин чини братске, очинске, човечанске услуге, а они га срамно прљају и грде. Њима чини услуге господин Јован Ристић, а они се, у своме бесу и слепилу и на њега блатом бацају. Њима чине пријатељства и други људи, а они их грде. Њима чиним услуге ја, — и служим им добровољно, предано *и бесплатно*, а они ми псују *мртва оца*, називљу ме реакционаром, напредњачким агентом, назадњаком и будалом, и прете да ме бију!...

Видите ли, како су то *црне душе*, како су неваспитани, неблагодарни, подли и одвратни ти људи?

Појмите ли ви сву ову моралну ругобу ваших пријатеља?

Али ваши поносни пријатељи, који су овом земљом и већином управљали, и ако су се у своје време *одрицали власти и министарских столица*, појурили су скоро сви да министрују и да буду власт у овој земљи, чим су добили своју измајсторисану и терором принуђену већину. А

А знате ли да се прави државници не граде никако измајсторисаном и принуђеном већином, већ *морају да се роде?* Да, они требају да имају далеко више ума, знања, одважности и љубави према својој земљи и народу, него што су имали ваши пријатељи. Њих није у стању никаква већина да створи — њих ствара сама природа. Они морају бити Богом обдарени људи!

А колико имате ви таквих људи и који су вам то? Покажите ми једнога само, да га узмем овако јавно на испит, па да вам покажем и *докажем*, да није за државника.

Једва ако би тај, ваш замишљени државник, могао бити добар секретар или начелник каквога министарства.

Изволите дакле, ја вас јавно позивам, и именујте ми ма и једног од ваших „државника“ из већине, па ћу вам ово што рекох и доказати. Ја своју реч не залажем узалуд, — ја сам добро размислио о овоме што јавно говорим.

Ви трпате на главу *Ономе* суспендовање Устава, и кажете да је *Он* суспендовао Устав из некаквих својих личних рачуна? Ви грдите мене најпогрднијим именима, што вам ја говорим, да је Устав *морао* бити суспендован, у интересу државном и народном, у интересу мира и поретка; у интересу опстанка и будућности ове земље? А ја смело и отворено кажем ово:

Ја нисам ни правник, ни државник, нити какав научењак; али да сам ја био каква важна

чињеница у овој земљи, ја бих тај Устав бранио и чувао свим силама, од свачије повреде и гажења; а ко би *и у томе случају насрнуо на — ње да га суспендује, тај би то могао извршити само преко моје лешине, па ма ко он био!*

Јест, или би он преко моје лешине Устав суспендовао, или би ја тај Устав, преко његове лешине одржао у сили!

А што ваши учени пријатељи нису тако радили?!....

Али, ми ћемо се и опет разговарати о суспендованоме Уставу, и ако се не варам, сусрести на једном *још опаснијем* путу у овој мојој исповести.*)

---

*) За слободоумнији Устав и грађанске слободе радио сам и ја од 1873. године; а кад је тај Устав „извојеван,“ чувао сам га и бранио од сваке повреде. Ваши пријатељи срамно су трговали с њим, и тако га удавили. Ја, дакле, на првом месту, имам права да их жигошем и јавно на њих пљујем, *јер су они — а нико други — и мој идеал упропастили.* Али ако Бог да те преживим, ја ћу се с њима наплатити и за издајство Устава и његових слобода, и за издајство радикализма и сваког политичког морала у овој земљи....

IX.

У место завршетка

Ви би хтели да говорим о данашњим режиму, о кабинету г. Дра Владана Ђорђевића, данашњој тако-званој *неутралној* влади?

Ја ћу о томе говорити отворено, не осврћући се ни на какве последице, у колико ми то најновији закон о штампи буде дозволио, и у колико будем имао *поуздане* податке о раду садашњих министара. Јер оно, што ваши пријатељи пискарају по својим органима, за мене није меродавно. Та они *лажу* и кад се Богу моле!...

Причекајте, дакле, да се мало одморим, јер сам веома уморан; причекајте, јер сам и веома слаб. . . .

Па ипак морам овде нешто да вам кажем, пре него што се растанем са овом првом свеском своје несрећне књиге, своје исповести, а то је ово:

Услед мога позива на претплату на ову књигу, неки уображени мудраци — ваши пријатељи, нашли су већ да сам се ја „натоциљао у Владанове воде“... А ја сам се, на против, у овој прилици „натоциљао“ *у своју сопствену крв.* Јер

од кад радим на овој књизи, *мени из десног ува цури крв.* (Пошљите лекаре нека вас увере о том). Од почетка новембра месеца прошле године, ја сам морао неколико пута прекидати овај *мучни* посао за мене.

А ја сам имао намеру, да ова књига изиђе при концу новембра или у половини децембра прошле године, за време владавине ваших пријатеља; онда, дакле, кад су се они били понамештали тамо, *где им никако место није*, пуни уображења, да ће дуго и дуго ту остати.

Знате ли, како су били почели да бесне, по своме старом обичају? Не знате! О, ја сам их гледао надувене и уображене; слушао шта говоре, чудио се и крстио њиховој плиткоумности и глупости. . . .

Мене је, дакле, слабост задржала, да ову књигу пустим њима под нос, баш онда, кад су они били у своме добром расположењу, — кад су били *сила.* Повод је књизи, поред вас, била и једна *повелика злоупотреба*, која је извршена у самој општини београдској, — под управом ваших дичних пријатеља, а можда и сродника. Том, само једном злоупотребом оштећена је општина београдска са једно 30—40 хиљада динара; а шта је тек са осталима? — Шта мислите: где су милиуни општине београдске, за које они бацају дрвље и камење на ону управу, у којој сам и ја био неки часник — помоћник кметовски?... Они су мислили, да то нико не зна и не види, а мене

су већ давно *заборавили и саранили*)*.... Међу тим, ја сам, видите, за моју и њихову несрећу још жив и пратим будно њихове кораке....

Причекајте, дакле, па ћемо се разговарати смело и отворено *и о садашњем режиму*, *и о општинским милијунима*. Видећемо: је ли *неутрализам*, на који тако помамно вичу ваши пријатељи, доиста тако зао и немогућ, као што они веле? Друго је питање: је ли данашњи, звани *неутрални* кабинет у истини то или не? О том ћемо се разговарати непосредно баш с тим кабинетом. — Молите самога Бога за моје здравље, које све више и више опада, и како ми се чини, ја и смрт, ускоро ћемо се поздравити. Па, готово, то би боље било и за ваше пријатеље, а и за мене, кад се већ један пут мрети мора.... Кажите им, да у томе случају не пишу никакав некролог о мени, јер би то било и велико понижење и велика увреда за мене. У осталом, како год оће, јер ја од њих нисам тражио нежности ни жив, па ми њихова нежност не треба ни кад умрем...

— — — — — — — — — — — — — — —

А сад вам остављам да мислите о мени и да сам комуниста и да сам нихилиста, и реакционар и конзервативац, и најгори човек на свету. Нека је баш и тако, ипак не би ова земља од тога имала велике штете; јер ја, данас, немам никога уза се; нити кога тражим, нити се коме за вољу

*) Не знам само, да ли су ми давали бар један парастос, по хришћанском обичају?

намећем; нити скупљам око себе војску, нити ми она треба. Ја сам само

Једна сламка међу вихорови, —
*Моја суза — нема родитеља!....**)

* * *

Завршујући за сада ове редове, ја вам г-ђе и господо, имам да кажем: Ево моје јавне политичке исповести и мојега знања, или незнања; мојега поштења или непоштења, реакционарства или слободоумља. *Нека десетину часних и паметних људи изреку о мени свој непристрасни суд, и ја ћу с тим бити задовољан.*

Ја не тражим да ми ваша већина даје ма какве квалификације. Ја њу само могу да жалим или да презирем, и да је оставим, да је њени лажни усрећитељи и даље мрцваре и даве, пошто ја немам снаге, да јој морално и материјално помогнем.

Можете ме, дакле, од сада слободно презирати и окрећати главу од мене; можете ме мрзети и грдити и ви, и сви остали знанци и моји досадашњи пријатељи; али ћете једно у души морати признати, ма кад, да сам овде само *горке истине исписао.* Ако вам се баш где год и учини да сам промашио, нека ваши пријатељи јавно и с разлогом то покажу, — ја ћу им истим путем заблагодарити. Са погрешнога пута увек ћу се радо вратити, и бити захвалан ономе, ко ми прави пут покаже.

---

*) Његуш.

А што сам се овако слаб изложио, овоме по мене врло непријатном и досадном послу, то је на првом месту ваша заслуга, за коју вам не могу бити благодаран, јер ви добро знате, да ја не живим од политизирања и шпекулација, већ једино од свога сопственог труда и рада.

Хвала вам на вашем гостопримству и свакоме добру, које сте ми чинили — али нехвала, што сте ме изазвали да пишем ове немиле и по вас и по мене ствари, од којих ја врло радо избегавам, јер су ме скоро кроз 30 година, стале много страшних дана и часова — и мене, а као што добро зна г-ђа Х. — и моју фамилију, коју сам често остављао у највећој невољи, јурећи за својим политичким идеалима, и за људима у чију сам памет, поштење и човекољубље, веровао као у светињу, а који су ме најзад гласно и јасно уверили, да сам се у њима страшно преварио.

Нехвала вам и на томе, што сте ме изазвали, да са многим својим знанцима и пријатељима с којима сам често пријатне часове проводио, у сукоб дођем, јер међу њима има и добрих људи, *али лоших политичара;* — а нехвала вам у толико пре, што ја у вашој кући, (и у опште нигде) већ одавно не дајем повода разговору о политици, јер сам знао ваше уске и партиске погледе, у оцени људи и карактера.

С Богом! — јер ми више не можемо бити познаници....

Овом приликом молим све своје познанике и пријатеље, да ме једном за свагда, поштеде при личним састанцима, од сваког даљег политизирања, јер ја не волим политику; не волим, јер ми је она давно скрала оно, што је сваком човеку најмилије — упропастила ми је здравље, — постала моја убица. Ја не могу да волим ту своју убицу, којој сам искрено и предано служио, а која ме је — неверством некадашњих другова, љуто преварила и проневерила.

Ето знанцима и пријатељима књига, коју сам написао: нека је прочитају и о њој добро размишљају; нека ме грде, мрзе и презиру, нека ме и јавно и по буџацима, називљу каквим год хоће, — само нека ме у личним састанцима поштеде од сваког политизирања. У противном, сматраћу сваког знанца, као свога крајњег непријатеља и све ћу пријатељске везе с њим прекинути, јер није право, да ме оваког слабог даве и мрцваре бар *они*, који се у политици далеко мање од мене разумеју, а који би хтели да ми буду учитељи и саветодавци, и да ме уче: шта је морал у политици; шта напредак, а шта назадак; шта је реакција, а шта слободоумље. Ја се, за моју велику весрећу, прилично у томе послу разумем....

Београд, јула 1898.

К. Арсенијевић.

ОПРОШТАЈ С КЊИГОМ.

Књиго моја, очајнице,
— Срце моје из недара! —
Ти, гласниче, мучне борбе,
И неправде и удара.

Ја те пуштам у свет сада,
Ал' преклињем: *часна буди*,
Ма те како дочекали
Бездушници и нељуди.

Иди, књиго, крви моја!
Ја знам мучну судбу твоју....
Испи и ти — горку чашу,
К'о што пијем и ја своју....

Ах! У свету, ти ћеш бити
Предмет мржње, презирања....
Ал' ти трпи — јер не може
Вечно *правда* да се гања.

Нек' те руже, нек' те гоне,
Где год можеш — смело стани!
Кад последњи удар дође —
Часно падни, и — издани!

Београд, Јуна 1898.

К. Арсенијевић.

Ако кога што год заболе, што ја у овој књизи не говорим ништа о *напредњацима и либералима*, могу му казати за сада то, да сам ја о њима писао доста опширно и доста оштро у својој књизи „*Великашка борба у Србији*,“ која је прештампана из „Дневног Листа“ од 1890. године. На реду су били тада *радикали и њихова владавина*, и ја сам почео био о њима да пишем у почетку године 1891., али сам морао прекинути и бацити перо, јер ми писање веома шкоди здрављу....

Камо среће да никада књигу и перо нисам узео у руке, јер док сам жив жалићу, што сам и ја нанео прилично удара својој отаџбини и народу, пишући некада којекакве будалаштине и трујући свет њима.... Народу сам шкодио, а и себи не само да нисам ништа користио, већ сам превремено здравље изгубио и постао слепац код очију. ...

С тога препоручујем свима сиромашним људима, да беже од политике, јер је *она оваква, каква је код нас, љути отров за нас, сиромашке.* Нека се користи сваки мојим *горким* искуством, па ће срећније и задовољније проживити, овај и иначе, пун незадовољства живот....

Политика је само за владаоце и државнике, или за људе имућне и обдарене умом и духом!...

Ја сам се из тога отрова отео, али врло доцкан: — после 20 година мучења себе самог и своје фамилије. У 30. години својој почео сам да губим вид, а има 10 година од како ништа не читам према светлости, јер не видим. Ако сам баш што год и научио мучећи се и учећи, каква ми је вајда данас, кад немам здравља да могу користити и себи и другоме.... Седам је месеци од кад пишем ову књигу, а да сам здрав, свршио би је за 20 дана. Нека се користе, дакле, сиромашни људи мојим искуством, и нека беже од политике, јер она „нема костију, али ломи и кости“ и дух и ум....

А шта ћемо са онима, који неписмени народ уче да политизира и причају: да сваки треба да води политику? С њима ћемо се ако Бог да здравља, првом згодном приликом разговарати, — узети их јавно на испит и видети: колико ли је њих у овој земљи, који се у политици разумеју?

Нека ми је дозвољно да на овоме месту заблагодарим мојему пријатељу, *г. Жарку Ј. Илићу*, који је био тако добар, те ми је неке нужне податке за књигу прибавио, помагао у коректури, и тако олакшао посао.

CB.
I